

SANT OCH
OSANT

LIDEN

AV INGEMAR ÅSLIN

FÖRORD

Föreliggande del "Sant och osant. LIDEN" domineras av den gamla folktron. Den är långt äldre än de världsliga och kyrkliga makter, som med olika påbud och straff försökte utrota den. Ännu långt in på 1900-talet behöll den gamla folktron sin makt över många människor. Den minskade naturligtvis i betydelse allt efter som upplysning och utbildning kom en bredare allmänhet tillgodo. Men den kom aldrig att försvinna helt.

Kristnandet i vårt land skedde genom påbud uppifrån, från kungen. Men avståndet ut till socknarnas allmoge var stort. Trots att kyrkan fick en hel arsenal av "vapen" för att tvinga folket till kyrkan skulle det komma att dröja innan ett äkta kristnande skedde. Kyrkans eget budskap handlade om pina och ett brinnande helvete. Det påminde sannolikt allmogen väl om folktrons många gamla, osynliga väsen. Dessutom uppehöll sig kyrkan i huvudsak vid livet efter detta. Allmogens frågor handlade om nu och här.

I denna del har jag blandat andar-väsen och osynliga, folklig läkekonst, tecken och tydor, skrock, historier och en del annat. De senare inslagen förknippas väl

inte med folktron, men för mig hör de samman med sant och osant från Liden. Min ambition har varit att ge en bred, övergripande beskrivning kring några av folktrons inslag, med direkta kopplingar till Liden.

Underlaget är dels ett antal skrifter ur vilka folktrons historia och bakgrund är hämtade och dels intervjuer gjorda med några gamla Lidenbor. Flera avsnitt förtjänar en fördjupning. Förhoppningsvis skall detta kunna ske framldeles. För mig har det känts riktigt att starta med en bred översikt.

Jag tillägnar min hustru, Ingrid, denna del. Hon har haft ett oändligt tålamod med arbetet och alla de timmar det tagit i anspråk. Därtill har hon stött och uppmuntrat mig när det tagit emot. Utan detta tålamod och stöd hade varken "Sverige, Medelpad, LIDEN - en historisk återblick" eller "Bygd och människor, LIDEN" eller "Sant och osant, LIDEN" kommit till.

Sundsvall i juni 1988

Sigemar Åslin

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Folktron	1
Andar, väsen och osynliga	3
Den folksliga läkekonsten	16
Tecken och tydor	37
Jaktskrock	47
Vardagskrock	55
Skamvisan	63
Historier	66
Klockarbössan	81
Ord och uttryck	86
Källor	89

FOLKTRON

Även om Sverige varit kristnat under 700-800 år har kyrkan - och statsmakten - aldrig lyckats utplåna folktron. Därtill har den varit för fast rotad. Trots predikningar, stockstraff, böter, fängelsedomar och till och med dödsstraff levde den vidare ända in i 1900-talet.

Prästernas predikningar om fan och hans anhang, liksom det brinnande helvetet, påminde sannolikt bara alltför väl om folktrons många onda, osynliga väsen. Till detta kom också att folktron är långt äldre än kristendomen.

Allmogen litade i långa stycken mer till fädernas berättelser, tecken och tydor. Prästerna sysslade ju också i huvudsak med livet efter detta och hur man skulle finna vägen till salighet. Man bör också komma ihåg att "kristnandet" som regel skedde genom påbud uppifrån. Genom kungabeslut.

Den gamla folktron är en viktig del av vårt kulturarv. Ännu fram i slutet av 1800-talet var den allmän. Även om den naturligtvis avspeglades mer eller mindre i olika befolkningsgruppers egna traditioner.

Folktron rymmer det mesta, från magi, vidskepelse, andar, väsen, tecken, tydor, mer handfasta behandlingsformer av kloka gubbar och gummor och över till den natur som omgav människorna, dess djur och växter.

tron förändrades naturligtvis. Undan för undan allt eftersom utbildning och upplysning kom människorna till del. Det är ändå med stor förvåning jag upptäckt att en del av vad som berättats för mig av mina gamla sagesmän i liden påträffas i litteratur som handlar om folktron sådan den kom till uttryck för 200-300 år sedan. Det säger något om hur stark den ärvda folktron varit - och fortfarande är hos dessa människor.

Man bör också komma ihåg att för bara drygt 100 år sedan ansåg man - även i bättre kretsar - att vissa sjukdomar orsakades av trolldom, skämd luft, osynliga väsen och annat. Liksom att de kloka gubbar och gummor som - ofta med hjälp av naturens egna produkter - frångsrikt botade allehanda krämpor, besatt en magisk kunskap och kraft. Även om både magi och besvärjelser ibland ingick i kureerna.

Andra delar av folktron som exempelvis andar, väsen, skrock, tydor, tecken etc får tas för vad det är. Ofta sått att försöka förutse vad som skulle hända eller att beveka ett visst väsen.

För att bättre åskådliggöra den lilla del av folktrons stora fält som berättats för mig, och som jag i vissa delar kompletterat ur befintlig litteratur, har jag valt att behandla avsnittet i fem delar

- * Andar, väsen och osynliga
- * Folklig läkekonst
- * Tecken och tydor
- * Jaktskrock
- * Vardagsskrock

ANDAR, VÄSEN OCH OSYNLIGA

Redan i 10-årsåldern började jag följa min far på jakt. Otaliga är de övernattningar vi gjort i gamla fåbodstugor och skogskojar genom åren.

Jag lade ofta märke till - utan att då närmare reflektera över det - att han alltid hälsade hövligt när vi steg in i någon tom koja. Inte sällan följt av ett "Vi behöver tak över huvudet".

Många år senare förstod jag att det handlade om hövlighet gentemot "de osynliga" - mot vittrena.

Min far tillhörde ingalunda de vidskepliga eller lättskrämda. Tvärtom, skogarnas djup rymde inga hemligheter för honom. Alla ljud, rörelser eller vad det kunde vara gavs en lugn, ögonblicklig förklaring. Han var tryggheten själv.

Just därför har hans beteende - långt senare - gjort ett så djupt intryck på mig, så påtagligt visat hur djupt rotad den gamla folktron var. Ända in i 1940-talet.

Det faller sig - mot bakgrund av ovanstående - därför naturligt att inleda den lilla översikt med de osynliga - med vittrena.

Vittrena eller de osynliga - eller småfolket - eller de grå - liknar människor men är betydligt mindre. Klädedräkten är vanligen grå.

De lever under jorden. Gärna vid tomma fåbodstugor, skogskojor, lador, stall eller någon sten. De llvnär sig i huvudsak av boskapskötsel.

Om människor tog deras boplats i mer långvarig besittning - som under fåbottid - lämnade vittrena självmant sitt hem, flyttade.

Det var vid sådana tillfällen man kunde möta ett vittertåg, de var på vandring till en ny bostad.

Den kloke stannade när han mötte vittertåget. Lät det passera. I annat fall kunde det få obehagliga konsekvenser. Ett kreatur kunde gå bort sig eller försvinna. I värsta fall kunde man få ett vitterbett, ett oförklarligt ont längs hals och nacke.

Bodde man i socknens nedre del gällde då att skyndsamt uppsöka Jonke Ludvik för bot.

Vittrena skulle bemötas vänligt och hövligt. Då kunde det till och med hända att man fick någon gåva.

Deras kor var särskilt eftertraktade. Den som kom över en sådan kunde skatta sig lycklig. Vitterkorna sades nämligen alltid mjölka ett kärl fullt. oavsett storlek.

Men ofta ville de ändå byta kreatur med byfolket. De ropar då ut sitt förslag men utan att visa sig. Följande berättelse från socknens övre del visar hur det kunde gå till

"Hä va därni lagårn hos e käring, som hä sa vär gang hu komme:

- Byte ko i get! Byte ko i get! Sex getter för e ko!"

Ständigt upprepades förslaget. Till slut blev kärringen sint (arg) och svarade:

" - Byt bäst värsten i villi"

Å då hu komme till lagårn näste mara, så va koan borte å sex store getter va där iställe, å hä skulle ha vari fälle morske getter".

Människor och djur kunde också bli vittertagna d v s själva bli en del av vitterskaran. Genom klockringning kunde fritagning ske, men efter vad som berättats för mig var "korsläggning" det vanligaste. Eller stål, som skyddes av vittrena.

Att nybygga över en vitterväg eller boplats var inte att rekommendera. Det förde olycka med sig. Därför gällde det att vara uppmärksam på detta innan man satte igång med sitt bygge.

Flera sagsmän uppger att vittrenas lockrop - "kökning" - till sin boskap var sällsynt metodlös och vacker.

En berättar hur han en sommarnatt, från höjderna vid Väckesjöns östsida, suttit och lyssnat till lockrop och skällor neråt Backsågen till. Från vittrena och deras boskap. "Det var himmelskt"! Som han uttryckte det.

Från Liden finns också upptecknat något så ovanligt som en text och melodi - berättat av en kvinna från socknens övre del som levde under 1800-talets senare del - och som användes av vittrena när de lockade på sina getter.

A - gill - me, Var - ber - ge - ta, Hér - sam - ma, Sutt - fram - na, Mör - ro - ta å
 Na - ren, Sal - ber - gen å Hög - pe - lön, Bläck - sta - där å Käm - pen.

Var kom vittrena ifrån? Det finns i och för sig många olika utsagor om detta. Två lyder som följer:

De härstammar från Adams första hustru Lucia. Förökade sig så kraftigt att Gud dömde Lucia och hennes avkomma att vara fördolda ända till domedag.

Lucia med alla sina barn fick en dag besök av Frälsaren. En del av barnen var otvättade varför Lucia skändes och gömde dem. Frälsaren förklarade då att de som var gömda skulle förbli osynliga.

Avslutningsvis något om hur man kunde skydda sig, de sina och kreaturen. Låt oss då komma inåg att vittrena i och för sig inte var onda till sin natur - om de bemöttes hövligt och vänligt.

Stål och helst då eggstål var det kanske bästa skyddet. Det kunde anbringas i en dörröppning och utestängde därmed effektivt inte bara vittrena utan också andra, onda makter som ville in.

Korstecken utförda av- och på- allehanda olika saker skyddade också. De kunde också ristas eller skäras in.

Böner och psalmsång och klockringning var andra hjälpmedel.

Som framgår i annat sammanhang (folklig läkekunst) användes också djur, exempelvis en bäverskalle uppspikad på en vägg eller dylikt för att skrämna vittrena.

Baran

var ett märkligt väsen. En kraft som kunde städslas i vissa människors tjänst. Den som hade baran behövde aldrig oroa sig för livets uppehålle. Baran "drog till gårds".

Såvitt jag kunnat finna handlade det i Liden i huvudsak om kvinnor som tagit baran i sin tjänst. Några män har inte berättats för mig.

Priset för att städsla baran var högt. Det handlade om att brinna i helvetet för baran.

Någon heit samstämmig beskrivning av baran har inte stått att få. Alltid skiljer någon detalj. Men följande beskrivning ger ändå en uppfattning om baran.

Baran fanns i skepnad av ett svart eller grått garnnystan. Ett nystan som innehöll nio sorters olika spunnet garn. Det tillverkades under tre torsdagsnätter i rad och skulle tillföras några droppar blod från vänstra handens lillfinger. Det sista skulle utföras i en korsväg - en torsdagsnatt - i nedan.

Till ritualen hörde också en ramsa som gick ut på att "om du spring för mig på jorden må jag brinna i helvetet för dig".

Vissa sagesmän hävdar att garnnystanet också skulle innehålla stickor av nio sorters ved och/eller avklippta naglar.

Baran sades gärna tjuvmjölka kor. Om en ko mjölkade mindre än vanligt - och dessutom hade märken eller sår på bakbenen - då visste man att det var baran som varit framme. Baran ansågs bita sig fast i bakbenen när hon tjuvmjolkade ("mjölkhare").

Men baran kunde mer än så, allehanda saker och ting kunde den hemföra till sin ägare.

Näcken

var kanske inte lika omtalad som vittrena. Däremot förknippades han - för näcken var en man, eller snarare gubbe - mera med onda än de osynliga.

Sannolikt kom sig detta av näckens karaktär som vattenväsen. Respekten för vatten och framförallt då den svarta, strömmande älven var djupt rotad. Kanske delvis beroende av att simkunnigheten inte var så skilt utbredd.

Ordet näck kommer ursprungligen från grekiskans nezein (tvätta) men anses även hänga samman med germanskans nigu (tvätta-bada).

Näcken. En gammal man med långt - ibland grönt - skägg. Med sin fiol lockade han människor ner i sitt vattenrike. Detta fanns som regel i, eller omedelbar närhet till, strömmande vatten.

Näcken ansågs leva vid kvarnar, sägar, bäckar och självfallet i "ån", som man sade i Liden.

För övrigt talade man mer om näcken som "såggubben", "kvarngubben" eller "strömkarlen".

Även om Strömkarlen beskrivs som ett många gånger ondskefullt väsen - farligt inte bara genom sitt spel utan också för icke kyrktagna kvinnor - är det framförallt genom spelmännen han omtalats.

Strömkarlen spelade vid rinnande vatten i skymningen. Flera kända spelmän sades ha lärt sin konst av honom. Men det var en dyr lärdom. Spelmannen fick utlova sin själs salighet till läromästaren.

Det berättas att även icke dansande hela tiden rörde sig. Kunde inte stå stilla. I ett fall berättas om ett ungt par som dansade rakt ut i den närbelägna älven och drunknade.

Det var framförallt "Strömkarlspolskan" som var farlig. Innehöll den magiska kraften. Vissa inslag i den var djävulens egna. Polskan var inte känd till namn eller melodier. Det gick med andra ord inte att skydda sig.

Gamla, kloka människor visste dock berättat att när spelmannen satte fiolen mot bröstet - istället för under hakan - då handlade det om Strömkarlspolskan.

Det talas om en spelman som velat bryta sitt avtal med Strömkarlen. Straffet blev hårt. Mitt i polskan förlorade spelmannen minnet och kunde inte komma ihåg polskans slut.

Om och om igen tog han om. Förgäves, han spelade sig till döds. Kunde inte sluta.

Oknytt var ett vanligt förekommande begrepp. Det handlade om att se och höra skrämmande saker på vanligen kvälls- eller nattetid.

Det var de osynliga som på olika sätt visade att de ville ha sina domäner ifred för människor.

Men oknytt kunde yttra sig också på andra sätt. En gammal smed från Oxsjö upplevde under en tjädervaka hur det plötsligt började gå timmerforor, hur det skreks åt hästar, svors och domderades omkring honom. "Dom va oppe i talltoppen å ramasa" som han uttryckte det senare.

Andra har upplevt hur eldbränder i öppna spisen plötsligt började dansa. Dörrar som öppnades och slängdes igen. Allt medan mörkret stod tätt utom stugan.

I Liden ansågs att man skulle "svåre å förbanne å vise di osynliga mä då grövste olen kan finne på allre djupest ner i heilvete". Då blev man av med dom.

Oknytt kunde också vara kopplat till gengångare. Någon som tagit med sig en hemlighet i graven - ett brott, gömda pengar eller annat - och inte får någon ro i döden för detta. Gengångaren förblev osalig ända tills någon fick del av hans hemlighet. Vanligen visade sig gengångaren på den plats som förknippades med hemligheten.

Oknytt var mer ett uttryck än något specifikt väsen. Det kunde härledas till något annat "område".

Skogsrådet sådes i Liden vara "en fin en fru" och lika känd under namnet skogsfrun.

Ansågs allmänt vara en vacker, relativt ung kvinna men kunde också uppträda i skepnad av ett djur eller en fågel. Ibland saknade hon helt gestalt och framträdde via en viskning, ett rop, en sång eller ett skratt.

Det tycks framförallt vara män som mött och upplevt skogsrådet. Jägare och skogsarbetare.

Gamla kolare talar också om "milrådet" vilket skulle tyda på att rådet gärna upphöll sig kring platser där män mer långvarigt vistades.

Rådet lockade förtöriskt till älskog. För-sökte med alla medel snärja, fånga mannen. Som erkänsla och belöning kunde rådet sedan varna eller väcka exempelvis kolaren när milan krävde omedelbar passning.

Att skogsarbetare och kanske då framförallt kolarna främst är de som skildrat möten med skogsrådet - eller milrådet - får sannolikt i stor utsträckning tillskrivas deras ensamhet och längtan. Saknaden efter sin hustru eller käresta.

I en av Dan Anderssons mest kända dikter finner vi några rader som väl illustrerar denna längtan

"Då sova vi alla på granris tungt
och drömma om bleka mör"

Men långt före skogsarbetare och kolare fanns jägarna. Där tycks det mer ha handlat om jaktlycka - jaktmagi än älskog.

Skogsrådet hälskade över skogens alla djur och fåglar. Visade sig inte sällan i form av en tjäder, älg eller annat. Den som stod på god fot med henne var garanterad god jaktlycka. Den som inte gjorde det - inte hade hennes lov att fälla ett byte - kunde räkna med en dag fylld av bom på bom.

Det vanligaste var att offra till skogsrådet. Det berättas att:

"N'hansch Ahlin på Aborråsen å dom anran, alltin kaste'n slant över axla, inna dom gick på jakt" vilket alltså var ett sätt att blidka skogsrådet innan jakten.

Skogsrådet skulle också bemötas med vänlighet om man oförhappandes råkade möte henne. Följande historia från Liden belyser vad vänlighet kunde innebära.

"Hä va en gubbe sôm låg ti n gaphytte. Så fick-n si, att-ä komme en männisch (kvinna) å sätte-sä på annte sia eln å skulle jussoom linna e bån. Då såg-n, att-a it hadde na annä än nan måsa å na lavtusser ti linne kring båne. Så tog-n ta-sä skjorta, han, å kaste-na över eln åt-a, åt männischa där sôm sät å linne båne. Då tacka-na å sa, att-n skulle väl få na ti smårnings-horne.

När kärn skulle gå him, så komme-n it långt, förrn han fick si en bjån sitte å söve där i vägkanten. Å den fick-n skjute, så han feck ja nanting dit i smårningshorne".

Smorningshornet var det horn, i vilket jägaren brukade förvara fett för att dra geväret med. Att "få något dit i smorningshornet" är liktydigt med att få byte.

Varsk

och varsel var två begrepp som förekom flitigt.

Det förstnämnda i betydelsen uppmärksam och det senare som förebud.

Ett litet exempel. Varje jägare vet att när man just intagit sitt pass kan det utbryta ett "väldigt liv" hos tetorna. Dom är varska, upptäcker att något närmar sig, att något nytt tillkommit. Efter en stund blir det lugnt. Senare kan de varsla, ha upptäckt att något närmar sig.

Atskilligt vilt har skjutits just genom att lyssna till naturens varsel.

Men vi återvänder till begreppen ovan koppelade mer direkt till människan.

Varsel utgick från att varje människa hade ett slags väsen av "andligt" slag. En del starkare- en del svagare. Inget man kunde ta i eller se.

Andra människor hade förmågan att förnimma, ta emot och förutsäga detta väsen i form av påståenden typ "Hä kom'n kär" eller "N-häst" eller "E männisch" (en kvinna) redan innan detta något visat sig.

Varsk innebar som antytts ovan ett mer obestämt "Hä kom nanting".

Maran

bör också nämnas. Man trodde allmänt att vissa människor om natten blev förvandlade till maror. Gav sig ut och marred människor eller djur.

Vissa människor var mer utsatta för maran. Kunde vakna av att maran satt på deras bröst. De fick svårt att andas.

Visste man namnet på personen som var maran och ropade detta försvann den. Åven s.k. "marruskor", risiga utväxter på tall och björk var effektiva. Spikades en sådan upp över sängen höll sig maran borta.

Hästarna var särskilt utsatta. En häst som om morgonen stod skälvande och svettig i spiltan hade under natten ridits hårt av maran.

DEN FOLKLIGA LÄKEKONSTEN

är ett område som inte låter sig avhandlas på några sidor om man har ambition att spegla alla dess varianter. Vidskepelse, magi, sägen och mystiska dekoter och blandningar ur naturens eget förråd är endast några inslag i detta stora fält.

Men är avsikten bara att ge några glimtar som komplet till tidigare avsnitt "Sverige, Medelpad, LIDEN - en historisk återblick" och "Bygd och människor LIDEN" då vågar man ge sig på också detta område.

Magi och vidskepelse var fordom viktiga ingredienser i den folkliga läkekonsten och för att bota olika slags åkommor. De förekom också i tidiga läkeböcker från 1400-talet.

En viss sjukvård bedrevs under medeltiden. Det var klostrens munkar som odlade sina medicinalväxter, tillredde mediciner och örtdekokter.

Kunskaperna hade de tagit med sig från sydliga länder. På landsbygden handlade det framförallt om kloka gubbar och gummor men även rena kvacksalvare förekom. Läsningar, amuletter och vidskepelse var vanliga inslag i de senares kurer.

Den första direkt medicinska skriften på svenska utkom 1572 och hade som författare en holländsk läkare.

Naturen och dess växter spelade en viktig roll inte bara i den folkliga läkekonsten utan också i andra avseenden för våra förfäder. De levde nära naturen och lärde sig tidigt att ta tillvara de möjligheter den bjöd.

Det känns därför naturligt att - innan vi övergår till mer märkliga inslag i läkekonsten - stanna upp ett ögonblick och se vad några av naturens växter betydde för våra förfäder i mer vid bemärkelse.

Alen hade många användningsområden. Den var ett utomordentligt virke till allehanda träslöjd. Skovlar, skyttlar, sievar, fat, skålar, tunntappar, bottnar i trätofflor är exempel på några användningsområden. Barken användes till färgning. Torkade, blötbärande kvistar gavs till får under vintern som skydd mot bland annat levermaskar.

Björken

var kanske den växt som hade det allra bredaste användningsområdet. Den gav ett förstklassigt virke till träslöjd. Nävern användes för taktäckning, näverslöjd, färgning, björktjära och mycket annat. Kvistarna blev till vispar och kvastar. Bladen användes som the verksamt bland annat mot reumatism, njursten, hudutslag och längre tillbaka även mot skörbjugg. Ur stammen utvann man om våren en söt saft som använts vid vinframställning. Man borrhade i brösthöjd med en "navare" ett cirka 5 centimeter djupt hål. I detta drev man in ett

rör av trä. Under sattes ett kärl. 10-15 liter saft per dygn kunde utvinnas. Rötterna användes till rotarbeten och annat. Björkens roll i uppfostrans tjänst är alltför välbekant för att kunna förbigås. I J Palmbergs bok "Serta Floreca Svecana" kan man härom läsa:

"Ett kosteligt Remedium finner man ock af thetta Träds Qvistar emot olydige, olätige ock Wannainga Barn, om man smörjer them Morgon, Middag ock Afton, efter som the betarfwa til, mer eller mindre, med samma Qvistar, som äro mjuke och friske, thet gör them hel fixa och snälla, är proberat på många tusende ock wist befunnit".

Blåbärs- busken

och framförallt då dess bär hade stor betydelse i hushållet. Torkade blad sades ge ett gott the. Bären användes också för färgning. Torkade bär i form av mos eller saft var ett verksamt medel mot diarré. Hela busken, med eller utan blad, har använts som garvämne vid läderberedning.

Humlen

har ända sedan 800-talet haft sin användning vid ölbrygd där den dels fungerat som krydda och dels för att göra ölet mer hållbart.

Den ansågs också besitta urindrivande kraft. Humlen användes liksom lin och hampa även för tillverkning av främst grövre tåg, säckväv och liknande.

Tallen

gav i första hand virke för olika slöjd- och byggändamål. Spån till tak- täckning och spånslöjd var andra nyttigheter liksom tjära, terpentin och harts.

Grå- blomster

(Kamomillan) sades ha ett "eggande inflytande på tarmkanalens rörelser" och kom därför bland annat att användas vid kolik och våderspänningar. Det var de torra blomkorgarna, malda till the, som utgjorde den verksamma beståndsdel.

Kummin- örten

har utnyttjats sedan långt tillbaka. Snuva, lomhörighet, örsprång, röda ögon, hosta och inälvsmaskar är exempel på denna växts mångsidiga förmåga. Men även i hushållet kunde den utnyttjas. Bladen till grönkål eller grönsoppa och roten, av andra årets växt, ersatte palsternackan.

Renlav

användes främst under missväxtår som komplement till hö och halm. Den var användbar också för färgning och brännvinsframställning.

Lingon- busken

hade sin största betydelse ifråga om bären som ansågs vara en läckerhet. Av bladen kunde man framställa en verksam feberdryck. Den sades också vara verksamt mot reumatisk värk.

- Mal-
ötten är känd sedan 100-talet som medel mot många olika sjukdomar.
- Mask-
rosen är för oss ett svårutrotat ogräs men känt ända sedan den grekiska forntiden som medicinalväxt. Dess främsta egenskaper sades vara urindrivande och gallavsöndrande.
- Potatisen började användas i våra trakter i hushållet under 1700-talet. Men den hade också tidigare använts som ett bra medel mot värk. Dess betydelse för brännvinsframställning torde vara allmänt känt.
- Bränn-
nässlan har använts mot skörbjugg, blodspottning lungsot m.m. I en bok av Arvid Månsson - Örtabok 1642 - framhålls dess betydelse också för svullna fötter och för att få "hvijsa händer".
- Dagg-
kåpan användes vid sår för att stilla blodflöden.
- Enbär sades vara verksamt mot reumatisk och annan värk. Torkade bär krossades och kokades upp i vatten. Brygden fick stå och dra över natten. Efter ett kort uppkok igen silades och dracks detta the. Man började med 5 bär. Ökade med ett varje dag till man nått 15. Därefter vände man och när man var tillbaka till 5 bär var kuren avslutad.

- Linfrö som kokades gav också till resultat en brygd som var verksam mot det mesta.
- Men den folkliga läkekonsten var inte enbart kopplad till naturens växter. Ingredienser till de mer eller mindre märkliga huskurer som förekom hämtades också från de djur som fanns i Lidens väldiga skogsområden.
- Följande exempel får belysa detta:
- Björnen och då framförallt björngallan var bra mot många olika åkommor. Man tror att det var gallans beska smak som gav det ett så högt betyg som medicin. Björngallebrännvin ansågs medföra mod och styrka åt männen. Björngallan var också effektiv mot frostsår, vanliga sår och inre sjukdomar som njurlidande, äggvita och allmän svaghet. Björnistret var bra för värkande leder och tandvärk. Lite skrap från björnens fotsulor blandat med brännvin medförde att man blev särdeles outhärdlig i sitt arbete. Åt man björnhjärta fick man del av björnens styrka.
- Vargen och dess betydelse medicinskt sett beskrivs på följande sätt i en skrift från tidigt 1700-tal
- "Plinius och flere naturkloke föreskrifva många läkedomar af hufvudet, tänderna, lungorna, lefren, senorna, träcken. Men

thet har man sandt funnit, att wargatänder äro gode att låta små barn bita uti. Thet andra må wara huru thet må, ty oftast sker thet, at thet som hielper then ene, icke hielper then andre".

Rävrens fett och galla sammansmält sadet vara verksamt mot öronvärk. Mot fallandesot var råvhjärta ett bra medel.

Lons bukister tillsammans med lämplig besvärjelse botade styggvärk (röta, inflammerade sår). Man lade en isterduk över det onda. Bra även mot magåkomor.

Mårdens kött torkades och användes för att bota bröstböld hos barnsängskvinnor. Ett "ben ur mårdens penis" var ett osvikligt botemedel mot tandvärk. Det räckte med att vidröra tanden med benet så försvann det onda. Om-talat i uppteckningar från Liden.

Vesslan var ett djur som ansågs kunna vålla sjukdom. Det påstods att den visste var människans puls fanns. Genom att den kunde orsaka sjukdom var den enligt folktron också ett djur med kraft att bota. Man hade föreställningen att vesslan livnärde sig av så starka örter att inget bet på den. Härifrån stammar också uttrycket "frisk som en vessla". Lekattbrännvin gjort på torkat kött var bra mot alla sorters värk.

Bävern

förknippat säkert de flesta med bävergäll. Redan Hippokrates (omkr. 400 f. Kr) ansåg bävergäll bra mot moderpassion och andra kvinnosjukdomar. I sprit löst bävergäll har länge ingått i den svenska farmakopén.

Framförallt då i droppar av olika slag. Att bävergäll, blandad i brännvin var ett kraftigt potenshöjande medel, har man länge vetat i Liden.

Ävenså att om en yxa beströks med en bävertand växte aldrig något nytt sly upp efter det man högg bort. Bäverhuvudet, uppsatt på en pinne eller liknande skrämde bort vittrenna.

Haren

och hans kött sadet stegra kärlekslusten vilket lätt nog kan förstås med tanke på harens egna aktiviteter härvidlag. Harens hjärna blandad med brännvin var verksamt mot dövhet. Stekt hjälpte hjärnan mot sängvätning. Harister slutligen var verksamt om man fått stickor i fingrarna särskilt om de satt under naglarna.

I många botemedel ingick som synes brännvin. Man kan undra om det i själva verket var brännvinet som botade. Fick det onda att ge med sig. I vart fall under kortare tid.

Dock skall man komma ihåg att olika djur tillskrevs olika egenskaper varför det inte är märkligt att folktron anammade en del av dessa också i den folkliga läkekonsten.

Men botemedel framställda av naturens egna djur och växter var bara en del av den folkliga läkekonsten. I Liden som annorstädes förekom också andra delvis handgräpliga sätt att bota olika åkommor.

Kloka gubbar och gummor med besvärjelser och läsningar spelade tidvis en stor roll. Understödda av den vidskeplise och tro på övernaturliga ting som fordom rådde kom många av dem att nämnas med den största respekt. Man skall nog akta sig för att helt underkänna deras verksamhet. Ur det föregående - djur och växter - har vi sett exempel på verksamma medel eller delar i medel av olika slag.

Våra förfäder levde nära naturen och lärde sig tidigt att utnyttja dess hemligheter. Litet överdrivet skulle man kunna påstå att åtskilliga kloka gubbar och gummor var föregångare till vår tids naturläkemedel för att inte säga "hysterin" kring dessa. Alltför många oförklarliga men botande behandlingar har förekommit för att man utan vidare skall fördöma deras verksamhet.

Låt oss så övergå till några mer handfasta behandlingsformer

Jorddragning mot riset (engelska sjukan) förekom. Det var vanligtvis barn som utsattes för detta. Ett träd där en gren, eller stammen, delat sig och växt ihop gav ett användbart håll. Den sjuke drogs genom hålet. Från den kunnige - som samtidigt gör sina besvärjelser - till

modern som tar emot barnet på andra sidan. Barnet skulle också vändas på ett särskilt sätt. Ritualen skulle utföras en torsdagskväll i nedan och under tystnad. Dragningen upprepades vanligen.

Smorning

var också användbart mot riset. En salva av bland annat tjära, talg och vissa kryddor användes. Också här gällde att behandlingen skulle ske i nedan och efter viss ritual. Smörjningen gjordes uppifrån och ner och upprepades tre gånger. Under tiden mumlade den kunnige sina formler.

Kasta ut

var en behandlingsform som användes ex. när någon kommit i delo med vittrena. Symtomen kunde vara bölder, värk, utslag och annat som inte gick att förklara. En kunnig åtog sig då att kasta ut det onda. Ett antal saker - oftast nio - som tillhörde den skadade lades i en tyglapp. Tyglappen tillslöt och den kunnige kastade den över vänster axel. Utan att se sig om och samtidigt läste han sina formler. Oförklarlig värk i nacken ansågs i Liden kunna bero på vitterbett. Vissa kunde blanda till en effektiv smorning som botade detta. En av mina sagesmän har själv botats från ett vitterbett på detta sätt av Jonke-Ludvik i Bodacke.

Brott å vre

hade som framgår att göra med stukningar, vrickningar, "gått ur le" och liknande åkommor. Den skadade - eller någon annan- medförde lite brännvin till den kloke mannen eller kvinnan. I brännvinet blandades något hemligt.

Sedan ströks blandningen uppifrån och ner över det onda stället och det onda försvann.

Så sent som tidigt 40-tal prövade författaren av dessa rader själv detta efter att av läkare förklarats vara helt arbetsförmögen under i vart fall en vecka. Behandlingen skedde på kvällen. Nästa morgon kunde jag återgå till arbetet.

Stä blod

det vill säga hejda eller stoppa blodflöde var en gåva som vissa besatte. En del kunde inte av egen kraft lösa göra sin förmåga utan måste uppmanas därtill. Särskilda ord och formler ingick. Vi låter några sagesmän berätta:

. En man högg sig illa i benet. Han höll på att förblöda under transport till det avlägsna sjukhuset. På vägen till läkare passerade man en stuga där en kvinna med förmågan att stä blod bodde. Man gick in och bad henne hjälpa. Efter en kort stund uppmanade hon dem att fortsätta.

Frankommen till sjukhuset frågade läkaren direkt om någon "stätt". Blödningsen hade upphört. Sårkanterna var helt vita. Läkaren hade tidigare enligt egen utsago, mött detta fenomen.

. Samma kvinna som ovan hade dragit ut sina tänder och blödde fruktansvärt. Först när hennes man uppmanade henne att stä kunde hon hjälpa sig själv och blödningsen upphörde genast.

. Från Sillre berättas om en man som inte kunde vara med vid den egna julsakten. Det slaktade djuret gav inte från sig något blod.

Koppning

var ett sätt att avlägsna "sjukt blod" och därigenom bli botad. Med en snäppare slog man upp ett hål i huden över det onda stället. Över såret satte man ett litet djurhorn och sög fram blodet som samlades i en bula. Denna skrapsades sedan varefter proceduren upprepades. Så fortsatte man till rött, friskt blod kom fram. Aderlåtning gjordes inte sällan i förebyggande syfte.

Kamferolja

var i och för sig inget som kopplades ihop med kloka gubbar och gummor. Det ingick i var mans husapotek. Några droppar på en sockerbit - eller i

brännvin - eller som smorning botade det mesta. Värkande leder, förkylning, oppmjukning av muskler är bara några exempel på användningsområden. Den var användbar också för en del av husdjurens åkommor.

Allmogens undvek i det längsta att söka bot för sina olika krämpor och sjukdomar. Det uppfattades som "pjåsk". Om det ändå blev tvunget uppsökte man helst en klok gubbe eller gumma. Tillitron till de kloka var stor och djupt rotad.

Ofta var de kloka specialister - "stä blod", "brott och vre", "smorning", koppning/åderlåtning kan utgöra exempel - men många hade ett bredare register.

Hur blev man en "klok"? Många faktorer påverkade och avgjorde detta liksom den klokes berömmelse och framgång.

- Det egna intresset var naturligtvis en första förutsättning.
- Hur uppträdde de redan etablerade? Det gällde att noga lyssna och iakttas. Att direkt fråga en klok passade sig inte.
- Det gällde att skaffa sig kunskap om traktens och socknens folkmedicinska kunskande: huskurer, botemedel, örter - deras insamling, tillredning och användning - samt vardagskrock och vidskepelse.

En "svartkonstbok", med egna mer eller mindre oläsliga anteckningar, bidrog till att höja den klokes anseende. Längre tillbaka ansågs den kloke ha fått sin kunskap av Hin Håle. Därav begreppet svartkonst. Priset var högt. Den kloke fick sätta sin själ i pant för kunskapen. Tryckta svartkonstböcker känner man till sedan 1500-talet.

Kunskapen kunde gå i arv. Det vill säga om mottagaren hade förmågan att "ta emot". Det hände också att en klok utbildade en efterföljare utan att någon släktskap förelåg. Det ansågs inte bra att en klok tog sina kunskaper med sig i graven. Det skulle försvåra för honom, eller henne, när den slutliga räkenskapen skulle genomföras.

- Erfarenhet - och tur(?) - bidrog till att stärka anseendet.

Den klokes mottagning var ofta "kammarn" som utmärktes av lukten från olika huskursingredienser. Medicinen skulle lukta - och smaka - starkt. Då ansågs den vara effektiv.

I burkar och påsar förvarades allehanda komponenter. Med hjälp av formier och besvärjelser tillreddes den medicin som skulle till. Eventuella verktyg för exempelvis koppning/åderlåtning liksom eventuell svartkonstbok låg gärna framme och delvis synliga. Detta ökade respekten.

I Liden tycks, enligt gamla källor, kyrkogården ha bidragit med magiska trollmedel eller tillsatser. Den kloke sades ha muttat till sig dessa för en silverslant. Trollmedlen skulle tas på kyrkogården mellan klockan 24-01.

Orsaken till en viss krämpa eller sjukdom kunde vara era. Detsamma gällde botemetod och botemedel. Det går därför inte att ge en enhetlig beskrivning utan vi får nöja oss med några exempel.

Frossa kunde komma sig av att man druckit direkt ur en kallkälla, blivit gastkramad eller hett önskat något man inte kunde få.

Bland botemetoder nämns att "sätta bort" (i jord, vatten, träd etc), "skriva bort" eller "så bort".

Som botemedel anges bland annat vigda föremål, träck, dödmull, eid och "horeplagg". Även myror, ägg blandat i brännvin eller kalla bad var verksamt.

Tandvärk ansågs allmänt bero på en mask som borrar sönder tänderna. Man talde om "maskättna" tänder. Vanligaste botemetod tycks ha varit att "sätta bort" i exempelvis en "tandvärkstall" eller annat träd. Men även "läsa bort" eller "kasta ut" förekom.

Bland botemedel nämns blodiglar, glödgad spik och åderlätning. I Liden också torkad mårdenis med vilken man beströk den onda tanden.

Tarmvred botades bland annat med "sätta bort" eller "läsa bort". Följande läsning mot tarmvred kommer från Liden:

"Kom tre män från Österland.

Den ene ställde för vre,

den andre ställde för värk,

och den tredje ställde för tarmvre

uti människans mage.

Uti den treenige Faderns, Sonens och

den helige Andens namn."

Näsblod ansågs ibland vara sjukt blod som skulle ut. Följaktligen snöt man sig kraftigt för att så fort som möjligt bli av med det.

Botemetoden var vanligen att "läsa, sätta, skriva eller sända bort". Bland botemedel framhålls slant under tungan, kallt vatten på pannan/näsan eller lämplig kroppsställning.

Shuva eller krimmen, som det också kallades, kunde man i Liden bota genom att sätta eld på storänden av en kvast och andas in röken. Mot förkyning i allmänhet nyttjades bland annat tibastbrännvin i socknen.

Andtäppa eller astma kunde lindras genom att röka med rölleka.

Fallandesot eller "slag", dvs epilepsi var förr en vanlig sjukdom. Bland orsaker anges skrämsele - eller andra händelser - under havandeskap samt orsaker utom havandeskap med flera underrubriker.

Fallandesot betraktades länge som ett lyte uppkommet genom moderns oaktsamhet. Bland botemetoder nämns främst att bränna den sjukes sängkläder och linne, "läsa bort" eller smorning. Botemedel handlar främst om blod från en avrättad, ett djur, modern eller andra, men även dödmull och urin nämns.

I en gammal uppteckning från Liden heter det att "anfallen beror på överansträngning och dålig föda".

Blemma

på ögat kunde "läsas bort". Formeln eller bönen skulle läsas så nära ögat att andan kom in i detta. Därefter spottade man tre gånger i ögat. I Liden löd bönen: "Jesus gick upp på vägen. Spottade han på marken och gjorde en deg och smorde den blindes ögon, och du fick din syn igen genom den treenige gudens namn. Gud, Son och Gud den helige Ande".

Hudåkommor

orsakade av ohyra var vanliga. Brist på hygien, trångboddhet och fattigdom gjorde att lössplågan tidvis var ytterst besvärlig. Därtill var lössen svåra att utrota.

Från Liden berättas att när djuren kunde tala lär lusen ha sagt: "Lutter putter tål jag, men bastuvärmen icke". Innebördnen var att kläder gick inte att koka rena i lut, men tog man dom till bastun förintades lössen. Man kunde också "sända bort" lössen genom att lägga kläderna över en myrstack och låta myrorerna äta upp dem.

Fotsvett botades i Liden genom att lägga hundhår i strumporna.

Rengöring av sår skedde ofta genom att tvätta det med urin. Kan för oss synas märkligt, men man bör komma ihåg att urinen i de allra flesta fall är steril och därtill svagt antiseptisk. Att den sedan var lättillgänglig var en fördel man fick på köpet. Även snus - direkt ur dosan eller en snusbuss - användes.

Benbrott botades vanligen genom att dra till rätta och spjälka. Men i Liden har också glaspulver förekommit. Det troddes att när man åt pulvret skulle detta leta sig till brottstället, bilda en ring kring detta och på så sätt hålla samman delarna.

Getingbett behandlades som regel genom att lägga på kall jord. Men även läsning - läsa bort - förekom. Då tog man till den så kallade "getingbönen". I Liden lät den:

"Geting, geting, geting etterspik.

Av Hål är du kommen och honom är du lik!

Stick i sten, men int i ben!

Stick i mull, men int i hull!

Stick i vägg, men int i skägg!"

Från Liden kan i övrigt antecknas att vid difteri rökte man med tjära och näver. Ett inflammerat sår som inte ville läka sägs med framgång ha botats genom att lägga en levande daggmask över såret.

Småbarn skyddade man mot sjukdomar genom ett halsband bestående av silverslantar med hål i. Ett annat sjukdomsförebyggande medel var brännvin spetsat med malört. Hade man därtill tålamod att gräva ner flaskan - en skärtorsdagsnatt och i en myrstack - och låta den ligga till följande år fick man en dryck så man blev "stärk ohjälpligt".

I slutet av 1800-talet fanns inte mindre än åtta så kallade "viskarlar" (kioka) i Liden. Av dessa var två bönder, en torpare, en smed, en sågverksarbetare, en spelman, en lösarbetare och en kastrerare. Dessa viskarlar tillämpade åtskilligt av det som beskrivits ovan. Sannolikt var några specialister medan andra var mer "allmänpraktiserande".

Hur och på vilket sätt de tillägnat sig sina kunskaper får vi aldrig veta. Det finns anledning anta att de åtta viskarlar som omnämnts var särskilt framstående. Sannolikt har de fått sina kunskaper från generationen före dem, som i sin tur fått sina kunskaper från . . . .

Som tidigare framhållits överlevde folktron alla försök att utrota den. Den folkliga läkekonsten och i synnerhet då den del, som hade sitt ursprung ur naturens oändliga skafferier, fortlevde långt in på 1900-talet. De behandlingsformer som byggde på magi och vidskepelse trängdes undan allt eftersom utbildning kom allmogen till godo.

Detta avsnitt avslutas med uppgift om några kända botare i byarna kring själva byn.

"Stä blo"

Lars Svelander, Bodacke och Karin Bergman, Byn ("färja"), är namn man möter. Dock framhåller flera att Manne Nordlund, Dackebränna, skulle ha stått i en klass för sig och anlitats vida omkring.

"Brott å vre"

Ida Byström, Byn, är väl känd för sin skicklighet inom detta område. Hon var verksam ända in i mitten av århundradet och skrivaren av dessa rader kan själv gå i god för hennes kunnskap.

"Kasta ut"

"Jonke-Ludvik" (sannolikt Jonas-Ludvig) Jonsson i Bodacke är det enda namn som nämnts inom detta gebit. En av mina sagesmän har även botats av Jonke-Ludvik för ett "vitterbett".

Koppning

Erika Bergman, Maria Sjölund och Karin Svelander, samtliga från Bodecke, omtalas. Med respekt nämns också Stina Liv (Erskas Stina) från Byn.

Djurdoktorer

Speimannen Helmer Nordensson, Byn, Jonke-Ludvik Jonsson och Vincenn Olsson, de båda sistnämnda från Bodacke, framhålls när det gäller hästar. Karin Bergman, Byn ("färja"), ansågs speciellt duktig vad gällde övriga djur i gårdarna.

Vaccination

Men också nyare tider gjorde insteg kring sekelskiftet. Klockaren och organisten Erik Olov Åström, Byn, gick runt i byarna med sin lilla trälåda och vaccinerade barn.

"Baran"

slutligen har varit svårare att få fram uppgifter om. Det tycks som om den bemöttes med en viss rädsla. Den var ju också till hela sin karaktär att hänföra till det övernaturliga. Visserligen förekommer många antydningar att den eller den stödslat "baran", men med namn är man mer försiktig.

En av mina berättare, en äldre dam, uppmanade mig också allvarsamt att "håll int på mä baran pojk. Hä för int na gott mä säg!" Jag lyder hennes råd och utelämnar därför de namn som jag trots allt har fått.

Det bör också framhållas att de människor som förekommer under olika specialiteter ovan ingalunda var begränsade enbart till dessa. Flera hade gott namn och rykte också över ett bredare fält. Jag har helt enkelt placerat dem där de mest omtalats.

TECKEN OCH TYDOR

Våra förfäder levde ett otryggare liv än vi. Deras tillvaro var fylld av oförklarliga händelser som man inte kunde förutse och förstå.

Naturkrafter, sjukdomar, svält, storm, torka och andra katastrofer framstod som oförklarliga händelser. Ett gudarnas och andemakternas raseri och hämndbegär.

Det blev därför viktigt att ge akt på tecken och annat som kunde förbåda makternas beslut. Kommande händelser.

Komster, förmörkelser och övriga himlafenomen förbådade ofta hemsökelse av svårare slag. Offerrökens utseende, fåglars uppträdande, drömmar, aningar, syner, omen, varsel m m blev inslag som på olika sätt kunde ge en fingervisning om framtiden.

Men tecken och tydor hade naturligtvis inte bara med mer eller mindre svåra hemsökelse att göra. Det kunde också handla om mera närliggande frågor. Gröda, giftermål, pengar, jaktlycka och mycket annat.

I det följande ger vi några exempel hämtade i huvudsak från Liden och närliggande socknar.

* Tappar flickan kjolen, oförhoppandes, tänker en pojke på henne.

- * Den som gör sig två smörgåsar får besök av en fat-
tiglapp.
  - * Lappar man kläder medan man har dom på sig syr man
på sig fattigdom.
  - * Knäpper det i dörran kommer främmande.
  - * Kiliar det i höger pekfinger kommer en skrivare.
  - * Har en person mer brått än vanligt är det tecken på
att han snart skall dö.
  - * Tappar man kniv och gaffel, då man sitter till
bords, dör en släkting eller god vän inom kort.
  - * Kiliar det i vänstra stortån kommer en kvinna.
  - * Dröm om blommor och grönt betyder dödsfall.
  - * "Det skramlar i likbräderna", sades när man hörde
något omotiverat buller från vinden.
  - * Faller eldbrand fram och svartnar inträffar dödsfall
(vid matlagning).
  - * När man hör första vårgöken skall man säga:
Gök på kvist!
Säg för visst,
hur många år
jag ogift går
- och därefter räkna antalet "koko". Så många år får
man vänta.

- * Vid midnatt, Skärtorsdag, skall man sopa i en kors-
väg. I en syn får man då se sin tillkommande.
  - * Från Liden berättas också om tre pigor, som ville ta
reda på med vem de skulle bli gift. (Genom att vaka
på tak.)
  - * På Midsommarnatten gick de till en tre gånger flyt-
tad ängslada, klädde av sig nakna och satte sig
grense över röstet, teg och lyssnade. Så hörde
plötsligt den ena ljud som när man plöjer - och blev
gift med en bonde. Den andra hörde hur det slarade
och hamrade - och blev gift med en smed. Den tredje
lyssnade och lyssnade men hörde inget - och blev
"gamjänta". d v s ogift.
  - * Om det kiliar i hälen kommer en "baktantare".
- Men låt oss återvända och se litet närmare på tecknen
som de undan för undan uppenbarades för våra förfäder.
- Växlingen av köld och värme var sannolikt det första
som de tidiga människorna på våra breddgrader mötte.
Vinter och sommar. Andra händelser inom dessa gjorde
att de kunde delas in ytterligare. Ges mer fixerade
tidpunkter.
- Trädens löv, blomningen, flyttfåglar som kom, hjortron
som mognade liksom senare blåbär och lingon, lövfäll-
ningen, djuren som bytte till vinterskrud, björnen som
gick i ide, orrens och tjäders värspel är bara några
exempel på händelser som medgav en mer detaljerad in-
delning. Fiskens vandring och lektid inte att förglömma
när man talar om Liden.

Så småningom utvidgades åkerbruket. Jakt och fiske blev mera binäring. Då behövde man veta när jorden skulle förberedas, säas och sättas, slås och skördas. Jorden har under hundratala år varit våra förfäders egentliga livsnerv. Det är i stor utsträckning jorden som avgjort människornas väl och ve.

Låt oss därför helt kort stanna upp inför några tecken som hade med jorden att göra.

* Flyttfågelnas återkomst kopplades ofta samman med vårbbrukets början. Tidig stare gav tidig vår. Snösmältningen påverkade naturligtvis också. "När snöfläckarna syns som kor uppe i skogen eller på berget, får du gå. Men när de syns som harar, måste du springa." Så löd en regel. Lövsprickningstid och blomning var andra viktiga tecken.

Att också mer belästa människor förlitade sig på naturens tecken framgår av att Per Brahe i sin hushållsbok (1581 men tryckt först 1677) också hänvisat till olika naturföreteelser.

* Slätter och skörd hade på motsvarande sätt sina tecken. Slätterblomman som växte på fuktiga ångar och blodroten som växte på magra jordar är några blommor som nämns. När de blommade var det dags att påbörja slätter. För skörden hade man tecken som att "när man såg två havreax var det tid för skörd". En annan metod var att ta tre rågax från åkern och skaka dem över handen. Om tre korn föll ner i den var det tid att börja.

Humian var ett säkert vårtecken. När man sett den vet man att ingen nattfrost återstår. Tranornas flyttning

och tjädernas höstspel gav en god uppfattning om när snön var att vänta. Det skulle dröja sju veckor. Nor-malt stämmer dessa tecken rätt väl. Båda händelserna sker i tidig september och snön kommer vanligen i början av november.

Månskiftena var också viktiga. Gödseln skulle köras ut i nedan. Då skulle inte ogräset komma att suga ut jorden. Däremot skulle sly och slikt på tänkta åkrar huggas i ny. Det borgade för att ny vegetation skulle växa upp. Gagnvirke skulle huggas i nedan för att inte förstöras av trämask. Bakom dessa uppfattningar låg helt enkelt tron att när månen växer skall också allting annat växa.

Bondepraktikan - eller väderboken som den också kallas - kom att få stor betydelse. Den första upplagan kom 1508. Den var skriven på tyska och omfattade tolv sidor.

Till skillnad från almanackan - som omtalas av ärkebiskop Laurentius Petri redan 1540 men där den äldsta kända är från 1585 - gällde bondepraktikan och "dess sköna regler" som det sades på titeisidans självreklam "alltid varandes från år till år". Almanackan omfattade bara ett år. Om sina egna förtjänster sågs i bondepraktikan:

Prome läsare, köp nu mig
mycket förstånd lärer jag dig.
Bondepraktika är mitt namn,
läs mig, det skall vara ditt gagn.
Det hela årsens lopp vill jag dig lära,
varefter du dig skall regera.

Den första bondepraktiken uppehöll sig i huvudsak kring betydelsen av juldagarnas väderlek. Begler om vinskörd tyder på att praktiken har ett syddligt ursprung.

Undan för undan utvecklades den. Under 1800-talet utbyttes ibland tillropet "Promme läsare" ovan mot "Redlige bonde", vilket säger oss vilka som utgjorde den egentliga läsekretsen.

Bondepraktiken fick en stor spridning. Inte så att den ägdes av ett stort antal bönder utan främst genom att dess innehåll spreds. I och med att läskunnigheten ökade och almanackan blev vanligare hos allmogen under 1700-talet underlättades möjligheten att hålla reda på när märkesdagarna inföll. Inte minst bidrog här till almanackans namn vid de olika datumen.

Så till några märkesdagar och minnesregler:

Januari

- 1 Rim i skägget när man far till kyrkan bådade gott år
- 6 Trettondagstö ger god och tidig vår till utsäde
- 13 Julen var slut. Björnen vände sig i idet efter halva tiden. Vardagssyslorna tar sin början igen.
- 28 Karlsdagen bestämde väderleken för lång tid framåt.

Februari

- 2 Kyndelsmäss kopplades ofta samman med sträng vinter eller oväder.
- 15 Sigfridsdagen visar hur sommaren skall bli.

- 22 Om "Petter Katt-dagen" sade man i Medelpad: Om det blåser ostlig vind den dagen, blir det ostligt under sommaren, och strömmingen går då till land, men är det västligt, blir det västligt under sommaren, och då måste man ligga på djupet.

- 24 Mattisdagen. Förväntades innebära mild väderlek vilket följande minnesregel täljer oss:

"Mattis med sitt långa skägg
lockar barnen utom vägg."

Mars

- 11 Om kall nordlig blåst blir det sen vår.

- 25 Vårfrudagen. Alla vinterkörslor skulle nu vara undanstökade. Vårbruket väntade på sin tur.

April

- 4 Om det fryser föregående natt, följer 40 frostnätter. Fryser det inte ut nu fryser det under sommaren.

- 28- 30 År dessa nätter lika kalla eller varma följer ett gott år.

Maj

- 1 Byastämma med ombyte av ålderman. Syn av gårdsgårdar. Fryser Valborg om fötterna fryser det 40 nätter till.

- 18 "Ersmäss", d v s Erikdagen. Då skulle säkorgen tas ner. Om väderleken var gynnsam. "Ersmäss-tappen" innebar att så mycket gräs nu fanns att kreaturen nu kunde släppas ut och få en tapp. "Ersmässmäll" kunde också innebära att en köldknäpp var för handen.

- 27 Beda- eller Blendadagen anges som märkesdag för linsädd.

Juni

- 12 Eskilsdagen var en märkesdag ifråga om regnet. Men även för rovsådden. I Medelpad sade man om "Eskilsmässregnet" att det innehöll frömjöl. "staden", vilket innebar att säden stannade i växten.

- 17 Botoifsdagen angavs också för rovsådden.
24 Midsommardagen låg i en mellanperiod sädd och slätter. Den perioden skulle användas till att se över redskap, uthus och annat.

Juli

- 19 På Saradagen skulle slättern börja i Medelpad. Fruntimmersveckan (19-24) skulle utmärkas av regnväder. Särskilt gällde detta Margaretadagen. Margareta som gärna gråter.

- 25 Jakobsdagen "Jakobsmäss" var intressant i Medelpad. Den talade om grödan: Jakobsmäss ax. Barsmäss skyl. Hade kornåkrarna gått i ax till Jakob skulle de stå i skyl vid Bartolomeus (24 aug).

- 27 Sjuovaredagen var viktig. Regn då skulle komma att pågå i sju veckor. Veckor under vilka slätter och skörd skulle utföras.

- 29 Oismäss var skarven mellan den gamla och den nya grödan. Om någon tröskade vid Oismäss sades att "nu gå hungerklockan". Ju längre man kunde dröja med att ta i anspråk den nya grödan dess mer förmögen var man.

Augusti

- 10 Vid Larsmäss skulle slättern vara slut. I Medelpad hade Larsdagen också betydelse för sådens malning senare. Det sades att "om Lars pissar i kvarnhon skulle det bli ont om kvarnvatten". Det vill säga att det regnade på Larsdagen.

- 24 Barsmäss (Bartolomeus) är den andra årshalvans främsta märkesdag. Nu var brådsta skördetid. Ända längst upp i norr ansågs att man vid denna tid borde ha skördat så mycket att man med säkerhet hade utsäde till kommande vår.

- I Medelpad antas nu att första eller andra kallstenen har fallit i vattnet, d v s att det var för sent att bada. De första flyttfågelnarner sig iväg.

September

- 8 En kortare värmeperiod - mörsmässvärmen - förväntas i Medelpad.

- 29 Skördetiden inleddes vid Olofs- eller Persmäss och räckte till Mickaeli eller Mickelsmäss. Nu upphörde också skyldigheten att underhålla gårdsgårdarna. Potatisen skall vara under tak. Korna skall sättas in.

Oktober

- 7 En kortare period med vackrare väderlek kan inträffa. En "brittsommar". Birgittadagen sades ofta vara inledningen.

November

- 1 Ansågs vara den första vinterdagen. Allt utearbete på gården skall obönhörligen ha upphört. Som vädertecken gällde: Skiner ej solen så lång stund att man gott hinner se på en häst följers ofantlig snövinter.

- 30 Om Anders braskar skall julen slaska. I Medelpad framhålls att vid Andersmäss skulle man ta ihjäl hundarna ty då är skinnet bäst.

December

- 13 Julgrisen skulle vara slaktad före Lucia. Om möjligt skulle också milorna vara utrivna till denna dag.
- 31 Senast Tomasdagen skulle kontrakt sägas upp när det gällde flyttning följande vår.

De tolv juldagarna slutligen ansågs förutsäga vädret under årets olika månader.

Våra märkesdagar härstammar ur det katolska kyrkoåret. Redan ordet mässa - eller mäss som det sädes i norr - skvallrar om detta. De överensstämmer också i stort med de allmänna helgdagar som utmärkte det katolska kyrkoåret.

JAKTSKROCK

Jakten var en betydelsefull del av våra förfäders liv. Omgärdad av magi och vidskeplighet. Vem har inte långt in i modern tid hört talas om "trollskott" och silverkuler? Tack vare författaren Carl-Herman Tillhagen som tillbringade sommaren 1934 i Liden för att teckna upp sägner, skrock och annat kring gamla tiders jakt har vi en särdeles god uppfattning om hur det kunde gå till.

- * Jaktlyckan ansågs i Liden vara beroende av tur: "En del ha valdi tur, å för annre löne då så int te gå ti skojen. Sömlige hadde både fågelöge å jastöge, å döm hadd stortur".
- * Skjutskickligheten tränades ofta och man var stolt över sin förmåga härvidlag: "Ingen skytt ville våra, som inte kunne hitte på ickörrn där'n i öge".

Men trots uppfattningen om tur och den upptränade skjutskickligheten räckte inte detta till alla gånger. Jaktlyckan kunde behöva förstärkas på olika sätt.

Som vi kommer att märka i det följande finns det många saker att tänka på.

- * På påskmorgonen skulle man ut mellan 12 och 1 på natten, vända sig mot söder och lossa sju skott i rad. Under skjutningen skulle man läsa något ur Moseboken.

eller

"Herre Gud så många gånger vi skrattat åt'n August, bror min, då han skulle ut på jakt. Då skulle'n alltin sticke bössa ansöles milla bena tre gånger."

Ovanstående kan ses som mer förberedande övningar.

Naturen själv bidrog också med tecken som det gällde för jägaren att rätt kunna tyda.

* Om tetan låt tje-tje-tje, är ä inge bra märke, men låt dom si-si-si, ä dom lyckobringande.

eller

* När tetan skälle, ska en si opp för folk sa gammagubban, då dom va ute ä tjuvjaga.

eller

* Nä drypkråka (ann. spillkråka) låt höre sitt låte bety de tur.

eller

* Flyg e skogsduve mot en, bety då otur.

eller

* Om de dänne store spinnlann mä länge ben kom ä klev mot jägaran, så vare ett gott tecken, om hä va i aljskog. Då skulle'n knipä så en långschängelalj (ann. långskankälj).

Det dugde inte att jaga veckans alla dagar. Vissa dagar skulle man undvika.

* Bolin i Sillre sa, att man skulle helge sabbaten ä int gå ut ä mörda på den, vilade Gud 7:e dagen borde männcha göra samma.

Det ansågs också att man själv kunde förbättra, påverka jaktlyckan under själva jakten.

* Vid jakt ä fiske, ska man sväre - fast viske.

eller

* Viltets rätta namn skulle man inte nämna under jakten. Inte heller eventuella jaktkamraters. Om de osynliga får veta namnet kan de skada eller äventyra hela jakten.

Men det var inte bara de osynliga det gällde att se upp med. En jägare kunde också "skämmas" så att han inte såg viltet, skrämde det, såg byte där det inte fanns o s v. Det kunde ske genom att någon avundsjuk, illasinnad ex kastade en eldbrand efter den som gick för att jaga. Men det fanns dessbättre bot.

* Blev jägaren förgjord, kände han sig matt och dålig. Då skulle han bita av en sådan där knöl eller utväxt som finns på rönnarna, bita av den med tänderna och stoppa den i fickan och bära den med sig - påstod Kalle på Annerberget.

Fångstlyckan kunde också hjälpas på traven med enkel magi eller "kraftöverföring":

* En man från Järkvissle hade stor tur med sina har-snaror. Det spelade ingen roll var han gillrade. Han fick alltid harar. Det ansågs komma sig av att han brukade bära snarorna på sig när han gick till nattvarden.

Bössan ansågs besitta den kraft som dödade. En kraft som människan - trodde man - lärde sig att magiskt påverka. Därvidlag kunde en bössas namn, mer eller mindre magiskt påfört, spela roll.

- * I Liden fanns en jägare som döpt sin lodbössa till Kristina och ansågs detta ha avsevärt ökat kraften.

Bössans tillverkning - i magisk mening - avgjorde också förmågan att döda. De gamla bössmederna visste mer än väl att det inte dög med vilket material som helst. Kolivträet skulle tas på särskild tid och sätt. I pipan borde ingå kyrkogårdsjärn. Därutöver kunde ytterligare insatser göras:

- * När man skulle tillverka en bössa, skulle man ta silver och tenn, tre blodsdroppar från en människas och blod från tre olika djur och smälta samman detta. Sedan skulle det gjutas in i låset. Då fick bössan kraft att dra till sig vilt och döda det.

eller

- * Siktstolen (anm. riktskåran) skulle göras av likkistspik.

När man väl hade bössan i sin hand, tillverkad enligt konstens alla regler, gällde det att skaffa "god död" i den. De gamla lodbössorna hade ofta en liten "låda" i kolven där man kunde förvara skjutattiraljer. Där kunde man med fördel lägga:

- * Några nypor dödmull som man efter viss ritual köpt på gravplatsen.

I Kolivstocken borrhade den kloke in en silverslant när smeden tillverkade just hans bössa.

- * Krutet kunde också behöva prepareras för att uppnå ett bra resultat. Pulvriserade ben från kyrkogården ansågs öoverträffat. Men det gällde att blanda var-samt. Med förstånd.

- * N'Haka på Annerberge, han la döben i amttion å sköt mä. Å söm han sköt, komme nå smågubban! Å ju mer han sköt, dess fler kom nå. Te slut ble'n toki rent. Å då gatt döm frakte'n dit på dårhuse.

(Anm. Haka hette egentligen Stafverman och torde vara identisk med den björnjägare som tog bly till sina kulor vid Stor-vitberget.)

Förladdningen borde innehålla en getingdylla, d v s en del av den. Man menade att "getingen å som orman" och eftersom den sistnämnde ofta förekom i folktron - inte minst i jaktssammanhang - får man väl anse att getingen besatt god kraft. Men det fanns fler sätt.

- * Den första orm man fann om våren skulle brännas och askan strös i förladdningen.

eller

- * Tre droppar blod från vänstra lillfingret liksom också skatdun och tuppdu.

Bösspipan kunde också behöva ett extra tillskott av kraft. Detta för att rätt "bära fram hälsningen" som det uttrycktes.

- * En gammal jägare drog alltid bössan med blod från det nedlagda bytet. Helst skulle det vara en ekorre.

Bössan kunde också behöva skyddas mot förgöring, d v s att inga avundsmän skulle kunna skada den. Genom att gömma den kunde den bara delvis skyddas.

- * Att linda kring låset med tibelblast och vendelrot som "står allt ont emot" ansågs vara effektivt.

eller

- * Medan krutröken ännu var kvar, skulle man lägga två fingrar i kors över mynningen.

Hur yttrade sig då förgöringen? Helt enkelt på det sättet att det var omöjligt att fälla ett villebråd med bössan. Det berättas att:

- * På Skålgården fanns en bössa så förgjord att förgöringen inte gick att häva. En vägkarl lär ha erbjudit sig att ställa bössan i ordning. Han laddade och sköt sedan med bra resultat sex skott. Efter honom var bössan omöjlig igen.

Man ansåg att en bössa kunde skämmas genom att den avundsjuke stoppade ner lite damm från kyrkrummet eller kyrkklockorna i pipan.

Men en bössa kunde skämmas också under pågående jakt. Av illasinnade och trollkunniga människor.

- * Bröt man en alkvist då knallen hördes, fick skytten intet av bytet. Detta tillföll i stället den som bröt kvisten.

Ibland gick det att bota en skämd bössa. Det kunde ske på samma sätt som när man skaffade bössan god död. Men det fanns också andra sätt.

- * Att släppa ett glödande kol ner i pipan eller het aska.

eller

- * genom att dra bössan genom ett hål

eller

- * ett skott genom en vigselring

eller

- * att man tog loss pipan och med hjälp av munnen drog upp vatten nio gånger och spottade ut det varje gång.

Det gick att straffa den skyldige. Och ge honom "öppet liv", d v s tvinga honom att framträda. Följande sätt var allmänt bekant inte bara i Liden.

- * Ta bort bössans swanskruv, slå igen alla hål med pluggar efter att ha fyllt pipan med jäst och ättika. Därefter lade man pipan i elden.

Inom kort fick man då se den skyldige komma - ständigt lösande sina byxor i fruktansvärda magplågor - och be om hjälp. Då tog man pipan ur elden och mannen blev bra i sin mage.

Skogsrädet ställde sina krav på jägaren. Hon härskade

över allt vilt i skogen. Det gällde att stå väl till hos henne. Detta om jakten skulle bli framgångsrik. Det handlade om offer. I annat fall kunde resultatet bli bom på bom eller andra tråkigheter.

- * Gubben Lidvall i Silire låg vid plätviksmyra i en tjäderlek. Komme råa fram dit tell'n, men han ga na asset. Annre dan, då han kute på förste tjädern fick'n så en hurril sa'n stöp.

Bättre då att göra som Kalle på Annerberge.

- * Man gett stå väl må di osynlige, om man vill ha jaktlycka. Innan man gå på jakt gett en kaste en slant över vänstre axla - äller en tobaksbuss.

Begreppet friskytt möter oss i gammalt jaktskrock. En jaktens kloke gubbe som hade förmågan att binda viltet, att få det att springa andan ur sig för att hinna fram till hans bössa, hans kula eller snara. Det var inget märkligt i den uppfattningen. Att det fanns friskyttar.

- * N'Haka på Annerberget kunne sätte fast fågel'n. Varå mörkt, satt'n inte såg te skjute, satte'n fast dom, å gick dit närå vart ljust å sköt dom.

Friskyttten hade också förmågan att göra sig hård mot skott. Osårbar. Vi återvänder till Haka.

- * N'Haka - farfarn min - kunne vänne skott ifrån sig. Farsgubben sköt på'n en halv'n dag utan ti träffe. Int så att'n ville ta häln. Me'n Haka hadde lova'n å vänne andan tell. Men farsgubben fann allri på. Kula gjorde'n en krok

VARDAGSSKROCK

finns också i vår moderna tid. En fyrklöver eller hästsko bringar tur. Att slå sönder en spegel eller lägga nycklar på bordet ger otur. För att inte tala om en svart katt som springer över vägen.

Ovanstående är exempel på gammal livstro som överlevt. Exempel på den tanke och tro som utmärkte våra förfäders vardag. Vidskepelse och skrock för oss men för dem kanske steg på vägen mot förståelse av den värld och situation som de befann sig i. Kunskaerna var få. Umgänget begränsade sig till den egna familjen, byn eller så småningom socknen. Vardagen handlade helt om att skaffa fram det nödortfästaste för att överleva.

Sett mot den bakgrunden ter det sig inte märkligt att man i stor utsträckning trodde på och förlitade sig till allehanda tecken för att förutspå olika skeenden. Forskare har också kunnat påvisa hur likartat denna tro var utbredd över världen. Än i dag kan den också studeras bland primitiva folk och överensstämmer i långa stycken med våra förfäders.

Det är ett stort fält. Oerhört stort. Här nöjer vi oss med att lyfta fram några begrepp som förekommit i Liden.

Fyrklövern gav som antytts inledningsvis tur. Men då skulle den hittas av en ren tillfällighet. Funnen på midsommarafton var den särskilt lyckobringande. Förvarades den senare torkad i psalmboken välsignades hela huset. Den förknippades framförallt med "lycklig och rik" respektive "tur i kärlek".

Hästskon

skulle hittas på motsvarande sätt. Av ren tillfällighet. Det var stålet i hästskon som bringade tur. Stålet var ett verksamt skydd mot olycka och onda makter. Men även hästskons halvmåneliknande utseende var betydelsefullt då just månen - enligt den gamla folktron - besatt hemliga krafter. Kraften förstärktes ytterligare om hästskon låg med öppningen mot en när man fann den. När den hängs upp på en vägg är det viktigt att ha öppningen uppåt. I annat fall rinner lyckan ur den.

Hästen betraktades också i Norden som ett heligt djur tror man. Därför fick man inte själv slakta sin häst och äta av köttet.

Det berättas att en bonde i Liden på 1850-talet slaktade sin häst och tog tillvara kött och hud. Händelsen väckte stort uppseende i socknen och blev som det står "bonden till stor skam". För att ytterligare förhåna honom diktades en visa som började på detta sätt:

* i Lidens socken en bonde bor, fantilejant!
Han haver slaktat sin gamla brok, fantilejant!
lejan!

Från Liden berättas också att man kunde skada en häst genom att sticka en kniv i hans fotspår. Hästen blev då halt.

Tretalet

förekommer flitigt som framgått av andra avsnitt i Folktron. Ett ytterligare exempel möter oss i en gammal uppfattning från Liden:

* Tog man de tre droppar blod som fladder-musen antogs ha och strök över ögonen skulle man kunna se i mörker.

Under "Baran" talas om nio sorters spunnet garn och tre droppar blod från vänstra handens lillfinger. Man tror att dessa tal var kopplade till ett behov av överskådlighet och ordning. Att hålla samman en mångfald i mindre grupper. Inom mytologin möter vi ofta niotalet: Agirs dottrar, Heimdall likaså, från Olofssagan möter oss nio vita disor, Freyas nio jungfrur etc. Minns också kattens nio liv.

Torsdagen

var guden Tors dag. Askans gud. Desslikes ansågs han vara bondens skydd mot onda makter. Han gavs också hedersplatsen i Uppsala gamla tempel. Behövde han öka sin styrka - i kampen mot jättarna - drog han bara in ett håll på sitt bälte. Kraftbältet Meginjord.

Det var därför naturligt att just torsdagen blev de kloka gubbarnas - och gumornas - speciella dag. De botade ju det onda. Torsdagen och kanske framförallt torsdagsnatten var rätt tid för deras många gånger magiska botande. Att även månen - och framförallt då i nedan - ofta ingick i ritualerna, tillbehören, var naturligt då månen ansågs besitta hemliga krafter.

Rötmånaden det vill säga tiden mellan 22 juli och 23 augusti var bekymmersam. Av flera skäl. Ofta varmt och fuktigt med åskskurar. Röta och mögel trivdes. Fjölårsskörden var slut. En dryg månad återstod till årets. Slakt var meningslös. Mjölken surnade och ystningen var dålig. Skogen kunde inte fällas. I vart fall furu. Sågarna kunde möjligen hantera gran som var motståndskraftigare.

Sjukdomar var vanliga. Särskilt magsjukdomar. Vattnet var inte att lita på. Det troddes till och med att sår inte läkte under rötmånaden. För människor med "klenas nerver" var det särskilt besvärligt.

En svår tid i vårt gamla bondesamhälle.

Katten och särskilt då den svarta är värd några rader. I folktron är natten de osynligas. demonernas, tid. Då katten är ett nattdjur ansågs den vara släkt med dessa. Färgen underströk ytterligare detta. För att avvärja det onda gällde att spotta tre gånger, vilket många gör än i dag när de möter en svart katt.

Att spotta ansågs således lyckobringande i många situationer. Spottet var ett skyddsmedel som alltid fanns till hands. Verkan förstärktes av att spotta tre gånger. Gärna över vänstra axeln, i samband med framstående av någon formel eller utförande av något hemlighetsfullt tecken.

Man kunde också spotta i förebyggande syfte. Där man visste att de osynliga höll till, och man måste passera en sådan plats, gällde att spotta.

Att spotta på en metkrok ger tur. Att spotta i handen ökar vår styrka. Om man tänker efter gör vi än i dag det sistnämnda när vi skall lyfta eller bära något tungt.

I Liden skulle man förr när man spottade på en metkrok också låta detta följas av följande ramsa:

Abborr, abborrsnok!

Nappa på min krok!

Du rycker och jag drar.

Få se vilken starkare varit!

Stegen det vill säga att inte gå under en sådan undviker vi än i dag. Många olika förklaringar ges. Från att något kan falla ner och skada oss till att stegen rest mot en vägg, och tillsammans med marken, bildar en triangel. Triangeln som är en symbol för treenigheten. Att passera detta "rum" skulle tyda på förakt för det helgade och därigenom skada oss själva.

Stegen ansågs också på sina håll vara den förbindelse som möjliggjorde för själen att nå himlen. Att passera under den kunde

innebära att ens egen själ inte kunde komma till himlen. Man visade ringaktning. En olycka som för gamla tiders människor måste ha tätt sig fruktansvärd. Prästernas predikningar om det brinnande helvetet bidrog säkert till respekten för att inte gå under en stege.

Göken

och framförallt hans första lockrop om våren är omgärdat av många förespeglingar. Allt från liv och död, sådd och skörd, den tillkommande och mycket annat. Göken sades allmänt fortsätta att ropa tills den försvann hässjan blev synlig.

Mest förknippades den med lycka och ett långt liv. Men den hör också samman med begrepp som lättning och parasit då den utnyttjar andra, mindre fåglar för att ruva sitt ägg och föda upp ungen.

Att härma göken skulle man undvika. Den sades då spy upp sitt hjärteblod över björklöven, vilket man kunde se på de röda prickar som ibland fanns på dessa.

Om göken gol på bar kvist fick man tre önsknningar uppfyllda. Förutsatt då att man befann sig rakt under det träd där göken satt. Vårre var väl att många flickor skulle komma att mista sin oskuld när han gol på bar kvist.

Man kunde också bli dårad av göken. Detta gällde under vårens allra första lockrop. Och då blev man utsatt för allehanda olyckor. Till råga på eländet blev man senare hes och full med löss. Som tur var fanns dock botemedel. En liten matbit eller sup innan man gick ut och man kunde utan fruktan lyssna.

Morkullan

längs sina skymningsstreck var som klippt och skuren för en plats i den gamla folktron. Det var något mystiskt med fågeln där den följde sitt streck fram och åter utan synbar anledning. Man trodde att morkullan med sin långa vassa näbb stack håll i kornas juver och drack upp mjölken. Det knorrande ljudet bidrog till att sätta fantasin i ytterligare rörelse.

Ugglorna

ansågs vara dödens budbärare. Satte sig en uggla på hustaket var det ett säkert tecken att någon i gården skulle dö inom kort. Hennes läte "klä vitt" tolkade man följaktligen som klä vitt, d v s svepa lik.

Men som alltid i den gamla folktron hade väsendet, djuret, fågeln eller vad det nu var också helt motsatt förmåga. En död uggla ovan dörren ansågs följaktligen skydda mot död, olycka och andra hemskheter.

Uggleskri ansågs också innebära väder- skifte.

Regnfågeln

eller spillkråkan, som vi säger, förknippades alltid med regn. Men den var också samman med övriga hackspettar en olycksfågel. Om en bärplockare hörde hennes rop gällde att fort kasta ut några bär i luften och säga: Detta ska spillkråka ha! I annat fall skulle korgen spillas ut.

Att möta spillkråkan när man var på vandring var inte bra. Om hon skrek ut sitt "spill, spill" vill säga. Då gällde att snabbt svara "Spill ditt hjärteblod i helvetet". Då var faran över.

Fladdermusen eller "läderlapp", som man sade i Liden,

var ett nattdjur och följaktligen nära förknippat med mörkrets alla onda makter. I allehanda svartkonstböcker utmålad den som både blodsugande och farlig.

Ormen

förekommer lite varstans i folktron. Både som god och ond. En orm - eller helst en snok - i ledugården var något som man borde skaffa. Det betydde tur. Framförallt vad gällde kreatur och hästar. Den sades ha gott inflytande på djuren.

Om vårens första orm var svart betydde det sorg. En orm som slingrade sig ifrån en innebar att det skulle gå väl. Kom den däremot emot en . . . . . Att den kunde rulla ihop sig till en ring och färdas fortare än en häst var man övertygad om. En "hjulorm".

SKAMVISAN

Jag var länge tveksam till om denna skulle beröras i ett arbete som detta. Man kan inte påstå att den var någon bred företeelse, men å andra sidan var den inte heller okänd.

Den var en del av gången tid och kan väl närmast sägas vara en motsvarighet till den pornografi - även om den saknade våldsinslag och sadism - som i dag förekommer så rikligt i allehanda magasin och tidskrifter.

Även om flera berättats eller sjungits för mig är det svårt för att inte säga omöjligt att tidfästa dem. Jag har valt att här återge några verser ur "Lilla Lisa" och då närmast för att den som jag först hörde sjunga den sade sig ha lärt den av en vän till sin farfar. Det gör att jag vågar påståendet att den i vart fall har åtminstone 100 år på nacken i dag. Självt hörde jag den 1945. Sannolikt har den undan för undan omarbetats och är därför inget "original" från slutet av 1800-talet.

Vem eller vilka var det då som skapade och sjöng dessa visor?

Något entydigt svar går inte att ge. De uppgifter jag lyckats få pekar samstämmigt mot drängkammare och skogskojor. Att de växte fram ur den ensamhet, längtan och drömmar som där fanns. Och där kvinnan intog en central roll.

Men även en och annan så kallad stadgdag man kunde "sjonge e skamvise" efter då att ha fått några supar eller kaskar.

Visorna hade ofta en "pedagogisk" uppbyggnad. Framsprungen ur det naturliga. De handlade alltid om en kärlekskrank kvinna. Om hur hon i varje vers befrädes från besvärande klädesplagg allt medan spänningen steg hos åhörarna.

Åhörarna utgjordes framförallt av andäktigt lyssnande halvväxtingar som ofta dolde sin totala okunskap om man och kvinna bakom mer eller mindre fräcka tillrop till sångaren.

Ofta - som i följande verser - framställdes också någon, i detta fall doktorn, som en oerhört dum person. Som inte fattade vad Lilla Lisa egentligen ville.

Det kom sannolikt åhörarna att känna en viss överlägsenhet.

SÅ till visan.

Den handlar om framgått ovan om Lilla Lisa. Hon söker doktorn för att undersöka sig. Plagg efter plagg avlägnas utan att doktorn kommer åt det onda. Till slut står flickan där helt naken.

.....

Å doktorn tog Lisa på magen
 Är det här du har ont så säj bara till
 Ja kan lindra de smärtorna dina
 men Lilla Lisa grät
 Ack nej! Ack nej! Ack nej! Ack nej!
 Det rätta stället hittar doktorn ej
 Längre ner! Längre ner! Längre ner! Längre ner!
 Snälla doktorn längre ner!

Å doktorn tog Lisa på låret
 Är det här du har ont så säj bara till
 Ja kan lindra de smärtorna dina
 men Lilla Lisa grät..
 Ack nej! Ack nej! Ack nej! Ack nej!
 Det rätta stället hittar doktorn ej
 Längre upp! Längre upp! Längre upp! Längre upp!
 Snälla doktorn längre upp!

För att inte chockera eventuella läsare skulle vi egentligen kunna sluta här. Med hjälp av den egna fantasin anar alla hur detta kommer att sluta. Men en berättare känner också ett outtalat krav på fullständighet. Därför avslutar vi trots allt visan.

Och doktorn tog Lisa på fiddiliddillej
 Är det här du har ont så säj bara till
 Ja kan lindra de smärtorna dina
 och Lilla Lisa log
 Ack ja! Ack ja! Ack ja! Ack ja!
 Det rätta stället hitta doktorn bra
 Längre in! Längre in! Längre in! Längre in!
 Snälla doktorn längre in!

HISTORIER

Den som till äventyrs väntar sig en samling enbart roliga eller vågade historier kommer att bli besviken. I och för sig finns otaliga sådana historier i omlopp också i Liden, men man kan inte med bästa vilja hävda att de har sitt ursprung i socknen. De kan lika gärna vara hämtade från andra delar av Medelpad eller Sverige med för den delen.

För mig och mitt syfte - att belysa svunna tider - krävs att historierna så långt som möjligt skall ha sitt utsprung från Liden. Vara kopplade till mer eller mindre kända original eller personligheter, berättare och/eller någon händelse som i sin tur gett upphov till en historia. Härigenom bidrar de till att komplettera bilden av det Liden som var.

Den berättade historien stämmer sannolikt inte alltid med den ursprungliga versionen. Efterhand som historien berättats har den naturligtvis "slipats till" och fått sin slutliga form. Jag har försökt variera urvalet. Dels historier som har sitt ursprung i timade händelser - och där historien kan vara snäll eller elak - och dels de som till sin karaktär är mer fantasifulla.

Gemensamt har de dock sitt ursprung - Liden.

Så till historierna.

Den klassiska Lidenhistorien torde nog vara följande. Den om Lidensbon som första gången varit i Stockholm. Hemkommen tillfrågades han av alla hur det var. Och naturligtvis då också hur "Stockholmsfruntimmerna" var. På äkta Lidenmål - det vill säga med breda i:n - lär han då ha svarat:

- Först vare silke å sän siden, å sän vare lika som hemma i Liden.

En storbonde i Liden var känd vida omkring för sin snålhet. En snålhet som drängar och pigor väl kände av inte minst vid matbordet. Allt var snålt tilltaget. En söndag vanhades det i alla fall en ostskiva till brödet, vilket fick den nye drängen att utbrista:

- Tack goe Gud. Jag trodde ja höll på å bli bliinn. I torsdags kunde ja inte si e arte i soppa men nu si ja blåhimlen igönom osten!

Den välkände handlaren Nicke stod utanför sin affär och såg upp mot himlen. En bybo som passerade undrade vad han tittade efter. Nicke tog sig om näsan och svarade efter en stund:

- Ja unnre hur hä ska gå för 'a jungfru Maria nu nå 'n Richard å på väg ti 'a.

Rickhard, känd som en stor fruntimmerskarl i sina unga år, hade nyligen avlidit.

Två bröder hade för många år sedan tagit över fädetne-jorden tillsammans. Den yngre som var betydligt mer framtusig förpassade så småningom den äldre till att bli ett sorts inhusehjon. Utan allt inflytande på gård och hem. En morgon var den äldre död. Placerades i en

kista och stod som seden bjöd "lik i bagerstugan". Den yngre brodern - möjligen en smula ångerfull - fick för sig att han nog borde hissa flaggan på halv stång. Det var ju ändå hans bror. När han som bäst höll på med detta öppnades fönstret till bagerstugan. Den döde stack ut huvudet och ropade med svag stämma:

- Går då inte nå besvär för men skull.

I Åsen levde ett medelålders, stadgat par samman utan att vara gifta. Detta var något mycket ovanligt på den tiden och en nagel i ögat för prästen. Prästen som i årtal bad och hotade dem att upphöra med detta syndfulla liv. Det lär framförallt ha varit mannen som vågade att binda sig. Men prästens ständigt återkommande uppmaning fungerade som den välkända droppen som urholkar stenen. Mannen gav upp. Dag och tid bestämdes för den långa resan till Sundsvall där man skulle vävla ringar.

Dagen var varm. De hade lång väg att gå fram till Byn och bussen. När de passerade gamla kyrkan, där en flock får gick och betade lär mannen ha yttrat:

- Jaa e får. E yet ingan e.

När paret så äntligen nått den långa backens slut och såg den nya kyrkan framför sig kunde man också se bussen som just passerade. På väg mot staden. Man kom inte med. Efter att ha vilat ut en stund sade mannen:

- Då hånne börje å jävlas redan hä!

varefter man påbörjade vandringen åter till Åsen. Varken förlovning eller giftermål blev av efter detta.

Nisse hade av en givmild natur utrustats med ovanligt stora läppar. Vad var naturligare än att den vassa

folkhumorn döpte honom till "Nisse-Lipplös". En lördagskväll kom Johan och Nisse i samspråk vid danbanan. Johan var ganska så påstruken. Mitt i samtalet tystnade Johan - lutade sig framåt på ostadiga ben och såg stint på Nisse varpå han yttrade:

- Dom såg att du inte ha nå lipper. Mån no faen ha väl du lipper!

Lill-Johan var som namnet antyder inte bara ovanligt liten utan också mager och smal över axlarna som en pilsnerflaska. För att i någon mån stärka sitt självförtroende klagade han alltid vid utprovning av kläder att "hä strama över axlan å ryggen". Folkhumorn fann sig naturligtvis, varför Lill-Johan begåvades med smeknamnet "Klädryg".

Byn hade begåvats med en ny skola. En skola med sådana nymodigheter som dusch. Ett original från Bodacke tyckte detta vara höjden av slöseri med "folkpänningen". Något som han för övrigt inte bidrog till. Arg som ett bi förklarade han för alla han mötte:

- Jävla påhitt. Att ongan sku bada. Ja ha bada en gång i mitt liv. Ja vart så sjuk att ja höll på å dö!

Det var kväll i kojan. Kring bordet satt männen och talade om starka män. Alla visste berätta om märkliga mandomsprov de sett eller hört talas om. Det handlade om n'Joel på Damme. I sin överslaf låg David. Liten, smalaxlad och minst av allt känd som någon kraftkarl. Lyssnande till männen. Och får man förmoda trött på

skrytet kring bordet. Han hoppade ur slafen ner på golvet. Riste på sig i sina Lamansunderkläder och sade:

- Jämalitten om hä int va så långt sku ja gå å dämje'n Joel på Damme.

Nicke, handlaren, satt och funderade över hur underligt saker och ting kunde utveckla sig. Och då framför allt sprit och fylla:

- Nä han kom, va ja full å han nykter. Nä han gick va han full, å ja nykter. Hur kan hä komma så!

"Tusenåringen" hörde hemma i Långliiden. Smeknamnet kom sig sannolikt av att vad som än berättades hade han varit med om motsvarande och vid i stort sett motsvarande tidpunkt. Oavsett om det inträffade ägt rum långt före hans egen tillkomst. Otaliga är historierna kring "tusenåringen" och hans konstpaus före själva poängen.

Här några historier:

- Tusenåringen befann sig ute på toppskytte. Om den till alla delar lyckade jakten berättar han själv efteråt:
"Plötsligt upptäckte jag tolv orrar i ett trääd. Då jag väl kände gevärets spridning ålade jag tillbaka 120 steg. Lade an. Tryckte sakta på avtryckaren. - Dom behagade klättra ner alla tolv."
- Det var matrast. Samtalet handlade om reordstora julgrisar. Tusenåringen satt för ovanlighetens skull tyst. Alltmedan kilona ökade. Man passerade 150 kilo! Till sist blev tusenåringen - som själv slaktade -

direkt tillfrågad om han inte slaktat någon stor gris. Han teg en stund varefter han tog till orda:

"Åven jag har sålunda slaktat stora grisar. En gång en som vägde inte mindre än 130 kilogram - vardera halvan!"

- En morgon när tusenåringen steg ut från sitt hus upptäckte han i nysnön färska mårdspar. Då ett mårdskind representerade åtskilliga kronor var tusenåringen inte sen att spänna på sig skidorna och ta upp jakten. Han berättade om jakten:

"Det är den värsta jakt jag varit med om. I tre dygn sträckte han rakt ut. Över hela Lidens socken. Jag sköt honom på den åttonde dagen - under bagarstugan hemmavid!

- En annan jakt vittnar om tusenåringens eminenta förmåga att räkna ut saker och ting.

Han berättar:

"Jag gick längs åkanten när jag plötsligt fick se åtta ånder komma simmande emot mig. I en plog. Nu var goda råd dyra. Jag lade mej ned och funderade skarpt. Jag hade bara kulbössan med mig. Lösningen kom. Jag lade an. Avfyrade i precis rätt ögonblick. Kulan gick längs hela den ena skänkeln och fortsatte mot en sten - rikoschetten tog de övriga. Samtliga ånder blev således mina."

- Tusenåringen höll på att sätta räcketstolpar längs en väg. Arbetet var tungt och även om dagen var kall krävdes en paus emellanåt. Nu

bar det sig inte bättre än att förmannen kom just som han satt och vilade sig. Förmannen undrade spydigt:

- "Är det inte kallt att sitta?"

Tusenåringen blev inte svaret skyldig:

- "Inte om man sitt nog still."

Även bad och simning föll inom tusenåringens allehanda kunnsighet. Om detta berättar han:

- "Jag hade gått ner till ån för att få mig ett dopp. Låg och flöt i vattnet. Läste tidningen. Somnade - vaknade nere i Bergeforsen.

Den förman som tidigare omnämnts fick besök av sin chef. Denne ville göra sig underkunnig om hur vägjobbet framskred. Förmannen fick för sig att han skulle driva litet med tusenåringen. Presenterade honom för sin chef med orden "Och detta, herr direktör, är vår storgluggare nummer ett!" Tusenåringen svarade lugnt "Nästan rätt män jag är bara två och lär så förbli (samtidigt som ha höjer handen mot förmannen och pekar) - ettan står där han".

Tusenåringen hade slaktat en ox. Efter att ta tagit ur inälvorna surrades oxkroppen fast på en slåde och med benen i vädret. Efter detta flyttade gubbarna inomhus för att ta sig en kask, en slaktsup. Huruvida den följdes av flera vet man inte, men efteråt berättar tusenåringen om denna något ovanliga slakt:

- "Det var en av mina märkligare slakter. När jag efter en stund tittar ut genom fönstret vad tror ni jag ser? Jo, därute går oxen lugnt omkring och nafsar efter några höstrån på snön - med siäden på ryggen."

Tusenåringen hade blivit osams med sin hustru. Det var så illa att han reste till Norge för att ta båten till Amerika. Han var beredd att lämna allt. Men han återvände fort nog - från Norge. På fråga hur det kom sig att han inte reste svarade han:

- "När båten kommit några sjömil ut upptäckte jag min hustru på kajen. Hon grät och vinkade med en vit näsduk. Mitt hjärta veknade och jag sam iland." På fråga hur det kom sig att hon sett honom på två sjömils avstånd svarade han lugnt:

- "Hon kände igen mig på den brandgula kostymen!"

Nicke använde ofta uttrycket "pö om pö". Det hade innebörden att saker var ungefär lika. En turist stannade till utanför affären, gick in och frågade Nicke "Här finns två matställen. Vilket är det bästa?" Nicke tog sig som alltid om näsan. Funderade och svarade så småningom "Hä torde vara pö om pö".

Nicke hade varit sjuk och sängliggande några dagar, vilket inte hörde till vardagligheterna precis. På sitt oefterhärmliga sätt beskrev han vad som hänt honom:

- Nå ja la mä på kvällen va ja fullt fresk. Men nå ja vakne på maran va ja sängliggness!

Det var husförhör i Dacke. Trots att bonden och hans hustru under flera dagar förberett drängar och pigor i och om postillans och katekesens alla irrgångar gick förhört trögt. I synnerhet gällde detta drängen Johan som hittills inte besvarat en fråga rätt. Prästen var

irriterad, men försökte dölja detta. Bonden och hans hustru var trägna kyrkobesökare och dessutom - vilket var mer betydelsefullt - frikostiga kollektgivare. Det låg alltså i prästens intresse att även Johan skulle klara sig. I ett sista försök gick därför prästen utanför postilla och katekes och talade om människans fem sinnen. I nog så tydliga ordalag gav han också svaren, varpå han vände sig till Johan med frågan:

- Nåå! Kan Johan berätta hur många sinnen människan har och vilka de är?

Johan satt tyst. Funderade skarpt. Man riktigt kunde se hur det arbetade under håret. Prästen upprepade frågan. Plötsligt sken Johan upp och svarade stolt:

- Två!

Prästen erfor trots allt en viss lättnad. Alltid något.

- Och vilka äro de Johan?

- Gia och sint! blev svaret.

Stinus var på sitt sätt en särling. Med en myckenhet av humor. Där till en inbyggd realism som ofta kom till uttryck. Följande hände sig under 1940-talet när penninginsamlingar till krigets Norge pågick. Även Stinus fick besök av insamlarna. Om detta berättade han:

- Dom kom å ville ha pänninger. Ja sa åt dom.

En spann pärer kan e få. Hä jälpe folke.

N'pänning gå te Marrabo som gör na chokla-

kaker som sän skickas te Norge. Deles ut.

Ongan få en bit var. Sän å dom lika hungri.

Hä å Marrabo vi hjälpe. - Na pärer ville dom inte ha.

Pelle på Husåsen var en krumelur om vilken flera historier berättas. Några följer här:

Pelle kom körande med häst och "stalpkärr" för att hämta några förnödenheter hos Nicke, handlaren. Inne i handelsboden fanns Adolf.

Han skulle köpa ett par nya blåbyxor. Dessvärre fanns ingen passande storlek. När Pelle steg in i affären, iförd ett par rela-tivt

nya blåbyxor, fick Adolf för sig att han

skulle skoja med Pelle. Han ropade där-för

till Pelle: "Du få femtan kronor för böxan

dine - om ja fårom nu på en gång." Pelle

funderade inte länge. Byxorna bytte ägare.

Femton kronor rikare fortsatte Pelle med sitt uppdrag.

Pelle och Adolf stod och pratade. Adolf fick

syn på något som han ville göra Pelle upp-

märksam på. Han pekade och pekade. Pelle såg

ingenting. "Var norst?", frågade han därför.

Adolf pekade igen "Däran!" Nu tröt Pelles

tålmod: "Hä kan int faen veta va du si åt för

hålli!" (Adolf var rejält vindögad.)

Prosten Hoflin var känd som en barsk Herrans

tjänare. Dessutom att ofta vara sen. Det hände

sig att prosten inför en högmässa var sent

ute. Vägen från prästgården upp till kyrkan

var brant och lång. Dagen var varm. Prosten

hade ännu en god bit kvar när kyrk-klockorna

började ringa. Prosten ilsknade till. Tog

vägen upp i kyrktornet för att tala klockaren,

Pelle, till rätta. Flåsande, högröd och

svettig efter alla trappor kom han upp i klocktornet och skrek till Pelle: "Du ringer för tidigt karl!" Pelle tog upp "rovan" och sa lugnt: "Ja ring åter klocka." Prosten lät sig ingalunda blidkas av detta svar. "Är du oförsämd också karl", skrek han. Pelle svarade lika lugnt: "Om du int ä tyst prost ryck ja tå dag äiva!"

I början av 1930-talet reste Pelle till Gävle för att hälsa på sin dotter Ingrid och hennes man. Besöket gjorde Pelle fundersam. Kommen från Liden och landsbygd där männi- skor umgicks och hälsade på varandra till ett hyreshus där var och en satt bakom sin dörr kunde han till slut inte låta bli att fråga dottern: "Ä I osams hänen åter att I inte gå å hälse på varann?" Pelle var glad- lynt, utåtriktad och sällskaplig och fann sig därför inte till rätta i ett hyreshus. Han reste hem.

Lettström på Klippen och Hennings-Kalle (Holm) lossade cement från en båt i Sunds- vallis hamn. De lastade säckarna på en bår som de bar emellan sig. Hennings-Kalle, som var känd för att vara en riktig kraftkarl, fick för sig att han skulle skoja med Lettström. Den senare var liten, senig, smal och inte känd som någon kraftkarl. När de hade mjukat upp sig med ett par vändor sa därför Hennings-Kalle:

- Vi ta en säck till!

Efter denna vända förblev Hennings-Kalle tyst. Säkert också konfunderad över sin tyste arbetskamrat som inte visade några som helst tecken på att bördan besvärade honom. Just som de lastat ytterligare en börda och böjde sig ner för att lyfta upp den hov Lettström för första gången upp sin röst och sa stillsamt:

- Vi ta två tell!

"Färjarkörningen" var känd för att vara alldeles okristligt vrång. Ingen i byn kunde erinra sig att hon någonsin varit ense med någon om något. Alltid tvärs emot. Det hände sig inte bättre än att hon drunknade i ån en kväll och försvann. Men hennes minne levde kvar. Det berättas att hon sent omsider återfanns uppe i Järkvissle. Underförstått då att hon in i det sista var tvärs emot och flöt mot den starka strömmen.

En klock gumma från Klärke befann sig tillfälligtvis i Järkvissle. Gumman såg lite annorlunda ut och några barn följde henne längs vägen och skrek:

- Kråka! Kråka! Kråka!

Gumman brydde sig inte om barnen. Det var inte första gången hon råkade ut för detta. Men så föll en vuxen man in i ropen och då tog det eld i gumman. Hon vände sig om, hötte med käppen och skrek:

- Ja ska ge'n för kråka ja! I kväll ska du få se så många kråker du orke!

När mannen så småningom kom hem rädde där full panik. Kråkor, kråkor och kråkor fanns överallt. Både utomhus och inomhus. Först med mörkret försvann de. Gumman var känd för att ha "baran" i sin tjänst och den hade hon nyttjat för att näpsa mannen.

Stor Erik kom vandrande till Västanå med hustru, en ko och en säck korn. De bodde under en risgran till dess en enkel jordkoja stod klar att härbärgera dem. De kom från Holm. Stor Erik var en kraftkarl. För att harva de små tegarna använde han en risig gran som han drog efter sig. När han fiskat i älven berättas att han drog upp båten "i halva krånga" efter användning. Den som sett de branta niporna, "krångan", i Liden och de gamla tunga båtarna inser att det krävdes krafter utöver det vanliga för att klara av detta.

Att Stor Erik var ytterst idog och arbetsam framgår av att han så småningom krävde att få en plats längre fram i Lidens kyrka. Han hade blivit välbeställd bonde.

Stor Erik var i Sundsvall för att handla salt. Han köpte en 100-kilossäck. Expediten bad honom hämta hästen så att de kunde lasta. Stor Erik såg på honom och sa lugnt: - Int ha ja nan häst. Ja ta säcken i mesem! Xgaren själv kom tillstädes och fick för sig att han skulle skoja med finnen:

- Bär du säcken till Västanå ska du få saltet!

Det skakades hand som seden bjöd. Stor Erik surrade fast säcken på mesen och gick sin väg. Xgaren misstänkte att Stor Erik lurade honom och hade hästen "väst på stan". Han gav därför expediten i uppdrag att följa efter finnen några timmar. Expediten rapporterade vid återkomsten till Xgaren att:

- Finnen går omkring väst på stan och plockar blåbär - med mesen på ryggen!

Stor Erik kom också att ge sitt namn till en båt. Det var Johannisviks Aktiebolag på Alnö med två lidenbor bland Xgarna som hade inköpt en kraftig bogserbåt. Den skulle dels dra timmer från skiljestället till sågen och dels från Finland dit man utsträckt sina uppköp. Man stannade för namnet Stor Erik.

Omkring sekelskiftet fanns en affär vid Älven nedanför Västanå. Dit kom en dag torparen och skogsarbetaren Österlund för att köpa en "fjärding" saltströmming, en "strömmingskage". Hur det kom sig slog man vad. Om Österlund bar hem kaggen med tänderna skulle han få den. Österlund bodde ett gott stycke nerom handelsboden, ovan niporna. Ett rep surrades om kaggen så att han skulle "få tag". Österlund satte tänderna i repet och bar hem kaggen.

"Slaktarn", Erik Åström i Byn, måste räknas in i kraftkarlarnas skara. Han åkte runt till byarna i en gammal "cheva" med kortflak

och slaktade hos bönderna. Bilen skulle näp-
peligen ha gått igenom våra dagars besikt-
ning. Tidvis tjänade en "focus" (ficklampa)
som hölls utanför den nervevade sidorutan
som enda strålkastare i höstmörkret. Däcken
var blankslitna. Höst och vinter hade han
ofta svårt att ta sig upp från landsvägen
till sitt hus, till slaktboden. Men "slak-
tarn" var som sagt stark. När inte bilen tog
sig upp fällde han ner sidolämnen och drog
till sig den hela - urtagna - djurkroppen.
Kröp under den, jämkade till bördan över de
breda axlarna och bar helt sonika upp den
till slaktboden.

Det berättas att "slaktarn" i yngre år ensam
lyft ett fotogenfat upp på ett lastbilsflak.

Att se "slaktarn" simma var en upplevelse.

Hela den väldiga ryggen var ovan vattnet och
det påstods att "lungan hans rymme n'kubik-
meter".

KLOCKARBÖSSAN

Dagen för årets stora begivenhet - ÄLGJAKTEN - närmade
sig. Hela byn gick som i en feber. Varhelst två perso-
ner - män eller kvinnor - möttes, gled samtalet förr
eller senare in på den förestående jakten. Och STOROXEN.

ALLA var sysselsatta med förberedelser i någon form.
Spånkontar och mesar sågs över. Yxor och knivar vässa-
des ytterligare en gång. Yllettröjor och yllesockar togs
fram ur sina naftalingömmor. Gubbarna kikade allt
oftare längs blånade bösspipor med något drömmande i
blicken. Byns handelsman gnuggade händerna av förtjus-
ning över uppståndelsen och alla beställningar. Han
expedierade och stod i. Det "amrekanska" fläsket hade
en strykande åtgång. En och annan hämtade också hos
handelsman en mystisk brun påse som kommit med turbilten
från stan. "Stalpsauppen".

I all denna verksamhet och förväntan fanns jag. En
adertonåring med ett hart när oöverstigit problem.
Ett problem som hotade att ointetgöra mitt deltagande
i jakten. Frånvaron av ett acceptabelt älgvapen. Min
gamla slätborrade "sexton Belgare" ansågs inte till-
räcklig. Nu skulle det vara "tolvåsj" gubevars. Det
föreföll mig lättare att ta ner en stjärna från himlen
än att uppbirga en "tolvåsj" till älgjakten.

Det såg minst sagt mörkt ut.

En kväll när vi som vanligt satt hemma i köket och spe-
lade "piris" råkade Klockarns Alvar nämna att hans far

varit ägare till ett riktigt dundergevär. En rakreflad "tjugoåtta". Enligt Kloockarns egen utsago hade den bant väg för över tjoget älgar mot en tillvaro i form av saltat eller konserverat kött.

Mig tycktes att himlen plötsligt öppnade sig. Antligen en ljusglimt i mörkret. På min ivriga fråga om jag fick låna bössan svarade Alvar att det nog kunnat gå för sig men ..... Där fanns ett men. Och ett stort sådant. Redan för flera år sedan, innan Kloockarn dog, hade bössan lånats ut. Till vem visste inte Alvar. Jag vill minnas att jag den kvällen missade hemgång i flera "lillpir" och "storpir" trots säkra kort och till Eriks - min medspelares - stora förtrytelse. Mina tankar var på annat håll. Hur och var skulle jag hitta Kloockarbössan?

Några hektiska dagar följde. Det gällde att finna någon ledtråd. Var och varannan jägare i byn och byarna omkring utsattes för mina frågor. Visste dom någonting om Kloockarns gamla tjugoåtta? Mindes dom någon jägare som haft en tjugoåtta? Aven om jag fick många tips ledde de flesta - utöver ett löpande härs och tvårs genom byn - inte till något resultat. Men en och annan matnyttig upplysning gavs också. Spänningen stegrades undan för undan. Jag kände att jag var på rätt spår. Efter tre dagars intensivt frågande och sökande nådde jag MÅLET. Jag höll Kloockarbössan i mina händer. Den var lång, ofantligt lång tycktes det mig, och tung. Den såg inte alltför vacker ut med sina rostfläckar och saknade bul-tar. Ändå kände jag när jag lät blicken glida längs pipan och möta det rostiga kornet att Kloockarn haft rätt. Detta var förvisso en dunderböss!

Men mina bekymmer var inte slut med detta. Sex gröna pappylsor var allt jag lyckade få tag i. Ingen i byn hade en kultång i rätt kaliber. En "tjugofyra" var allt jag lyckade hitta. En hammare löste dock det problemet. Genom att knacka blykulorna lätt lyckades jag få in dem i papphylsan. När den sista kulan var på plats kände jag att segern var min. En dag återstod till jakten. För mig gällde nu bara att provskjuta. Inte så mycket för att se hur bössan gick - hade inte över tjugo älgar skjutits med den kanske? - utan fastmer för att se om den höll ihop. Jag var lite tvivlande på den punkten. Jag hade beslutat offra ett skott för detta prov. Detta hade getts extra krutmått. Förladdningen var av en speciell sort. Mormor hade fått släppa till några sidor "Evangelii Häroid". Inte så att jag förlitade mig på något högre väsen. Det var helt enkelt det mest formbara papper som stod till buds.

Kloockarbössan surrades fast i en gammal gårdsgård. Ett snöre ledde från avtryckaren till mig som hölls i skydd bakom en tall. Några tiotal meter framför bössan hade jag ställt ett stort plåttfat. Allt var klart. Hanen spändes. En försiktig dragning i snöret. BOOOOOOM! En kanon hade inte åstadkommit mer ljud. När krut- och förladdningsmolnet skingrat sig kunde jag se resultatet. Kloockarbössan var lika hel som innan. Plåttfatet hade hål i sig som om en kanonkula gått igenom det. Min lyckliga visste inga gränser. Tala om dunderböss!

En envis otur förföljde oss. Varje dag spårade och ringade vi in älg. Vi kunde nästan på hundra meter när säga var djuret fanns. De olika passkyttarna kontaktades och placerades om. Detta var ett tidsödande arbete då kommunikationsradio var ett okänt begrepp. Vid en

bestämd tidpunkt släpptes så de båda hundarna. Upptagen kom omgående. Unghundens hetsiga påstick ackompanjerades av gammelhundens lugna, glesa skall. Mer än en älg passerade inom hörhåll för någon passkytt men utan möjlighet till skott. Det var som förgjort.

Sista jakt dagen. Sista försöket. Jag sitter misslynt och missmodig i kanten av en myr. Klockarbössan står lutad mot en liten tall. Jag ser på klockan. Den är några minuter över åtta. Förstrött iakttar jag en orres flykt utöver myren mitt emot mig. Tankarna är på annat håll. Kanske lördagsdansen? Jag minns inte.

Ett ljud får mig att spritta till. Det kom från samma håll som där orren flög upp. Jag lyssnar ivrigt. Där hörs det igen! Det odefinierbart tunga ljud som varslar om att ett stort djur närmar sig. Jag reser mig upp. Tar ett stadigt grepp om Klockarbössan. Nu hör jag tydligt knäppet från "latklövarna". Undan går det! Jag smyger fram några steg för att få bättre sikt. Var kommer han?

Just där basvägen går ner i myren bryter han igenom den mörka granskogen. Kommer snett emot mig. Jag ser hornkronan. Det är inte storoxen. Han kommer närmare. Längs Klockarbössans kantiga pipa söker mitt öga. Hur långt? Han visar tecken att vika av in mot myrkanten och dess småtallar. Hundra meter? Jag vågar inte dröja längre. Jag håller högt. Anar kornet över den raggiga halsen. Trycker av. BOOOM! Ett vitt moln av krutrök och "Evan-geli Harold". Öppnar slutstycket för att ladda om. Förbannelse! Hylsan har gått av framför mässingdelen och sitter fast i pipan! Upp med kniven och pillra bort resterna. Ett kraftigt BRÖL får mig att hoppa rakt upp.

Äntligen. Klockarbössan är laddad igen. Det vita molnet har skingrats. Allt är tyst. Ohyggligt tyst. Ingen älg hörs eller syns.

Ett hundskall får mig att se bort mot basvägen. Det är unghunden som ivrigt skyndar på, och inväntar, sin äldre kollega. De följer spåret. Tar in i mot myrkanten och är borta.

Ett rov för stridiga känslor. Tvivel på Klockarbössan - och min egen förmåga - tränger på. Var det för långt håll? Det blir inte roligt att möta jaktkameraterna. Det har skjots friskt om Klockarbössan i kajan på kväl-larna. Varför skulle oxen komma på just mig? Jag går långsamt ner över myren mot spåret. Iakttar förstrött de kraftiga spårstemplarna. Jag tycker de hångrinar emot mig. Följer dem ändå in mot skogskanten.

Och där .....! Jag kan först inte fatta att det är sant! Där ligger han! Stendöd!

Skottet har träffat högt. Snett framifrån i ryggen. När den första överraskningen lagt sig ställer jag ifrån mig Klockarbössan. Spottar manhaftigt i marken. Tar upp yxan ur rygsäcken och går bort mot en fetvedstubble. Nu skall det smaka med kaffe. Den närmaste passkytten ropar redan uppifrån myren.

Klockarbössan möttes efter detta med den respekt den förtjänade. Klockarn hade haft rätt. Det var en riktig dunderböss!

ORD OCH UTTRYCK

Det var inte ovanligt att en person förknippades med vissa ord eller snarare uttryck. De var kopplade till någon episod eller händelse, som personen upplevt men ibland hade de karaktären av mer kloka råd. Under mina samtal med äldre Lidenbor har det dykt upp sådana uttryck emellanåt. Det är tyvärr inte många och jag har inte haft tillfälle att följa upp detta område speciellt.

När jag ändå väljer att återge vad jag noterat är det med förhoppningen att flera Lidenbor skall ta fatt i detta. Det är ytterligare ett inslag om det gamla Liden som vi borde försöka att rädda undan glömska.

Erik "Erska" Liv bodde i Byn. En gång blev han biten av en hund. Men då "Erska" hade träben bekom det honom inte särskilt. Följande uttryck överlevde honom:

"Hä rör mä int sa'n Erska på gårn när hunn bet'n i träbene."

Pelle Åslin var bonde, senare torpare och tillika fjärdingsman i Byn. En krumelur om vilken berättas många historier och uttryck.

"N'sku fråg så fram annars får'nt'n veta na."

"Nu äre en ny dag å nya möjligheter."

"Hå allri för brått. N'vet int om lycka å före åller åter."

"Hå gå bra för en sparare blann tie slösate."

"Te våra full gå över. Te våra dum gå allri över."

"Hå å fler som vägen viser än som maten ge."

"Nu pojker å bojan brusten å fågelin å fri." Detta sägs ha varit Pelle Åslins egna ord när han kom ut på kyrkotrappan efter att ha konfirmerats.

"Man måste vara en idöger man
När andra sova då vakar han
Å när dom vaknar då har han
det dom saknar."

Einar Svedin från Oxsjö gifte sig med Pelle Åslins äldsta dotter. De bosatte sig i Svartvik. Åven Einar Svedin har lämnat efter sig uttryck som lever vidare:

"N'ska vara rädd om små sår och fattige vänner."

"Int ha ja na men så mä ja väl ingenting heller."

"Rätt som man gå där å dra väder i näsan så ligg man där mä näsan i vädre."

Päls var på modet. I Liden främst av räv och mård, d v s byten som fanns i skogarna runt om. Hustrun till Henning Dacklin i Dacke önskade sig också en sådan. Men nen förklarade att om hon bara gav sig till tåls tills hermeline blev fullhårig skulle han "skjute'na päls som stryk ut allt som fruan hänomkring ha".

Följande uttryck levde vidare och markerade förhoppning-
ar:

"vänta bära ti härmelin bli fullhårig."

KÄLLFÖRTECKNING

Därad av göken	Ruhne Eriksson
Varfyll våra växter duga	J Henriksson
Svenska allmogens plågseder	L Lloyd
Bergtagen	Karin Nilsson/Stina Stenstrand
Nöcken	Jockum Staffin
Bondens år	Sigfrid Svensson
Folklig läkekonst	Carl Herman Tillhagen
Folklig spådomskonst	. . .
Jaktskrock	. . .
Vardagskrock	. . .

samt många gamla Lidenbor. Ingen nämnd och ingen glömd.